

**Szent István Egyetem
Ybl Miklós Építéstudományi Kar**

**KOZMA LAJOS ÉPÍTÉSZETE AZ 1920-AS ÉVEKBEN -
- NEOBAROKK VAGY ART DECO?**

*The architectural work of Lajos Kozma in the 1920s -
- Neo-baroque or art deco?*

A konzulens neve, beosztása:

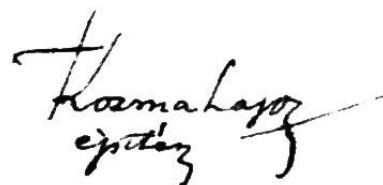
**Dr. Ferkai András, tanszékvezető, egyetemi tanár
Moholy - Nagy Művészeti Egyetem**

Készítette:

Ferkai Tamás, Szarvas Gábor

**Budapest
2014**

"(...) Az érvényesülésért nem verekedtem soha. Jöttek jó emberek és rendeltek nálam könyvet, bútort, lakást, házat, ahogy szomszédomban a nemes csizmadiánál papucsot, cipőt, csizmát. Igyekeztem derekasan megfelelni a feladatnak - mert mindig feladatnak éreztem és gyönyörű erőpróbának ezt a túsát -, a vízió és az anyag, a régi megkötöttség és az új lehetőség, a szokás és a felszabadulás küzdelmét.(...) Elmerültem néha napokig egy szép szék vonalaiba, ahogy egy kis ház alaprajza álmaimat ma is nyugtalanítja: hogyan formáljam meg azt, amit logikusnak, világosnak, tisztának érzek képzeletemben. (...)”¹

Handwritten signature of Kozma Lajos, with the word "építész" (architect) written below it.

¹ Kozma Lajos írja önmagáról 1935-ben a Magyar Iparművészet című folyóiratban. Idézve: <http://www.bibl.u-szeged.hu/ha/muveszet/epiteszet/kozma.html> Letöltés ideje: 2014.09.16.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS – A TÉMA BEMUTATÁSA	3
KOZMA LAJOS ÉLETPÁLYÁJA	5
1. MAGYARORSZÁG ÉPÍTÉSZETE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ÉVEKBEN	9
1.1. Konzervatív szemlélet a modern felfogással szemben	9
1.2. Új felosztás	10
<i>1.2.1. Stílusirányzatok</i>	<i>10</i>
1.3. Konzervatív szemlélet - az új historizmus.....	11
<i>1.3.1. Neobarokk</i>	<i>11</i>
<i>1.3.2. Art deco</i>	<i>13</i>
1.4. Modern szellemiség a magyarországi art deco-ban.....	16
2. KOZMA LAJOS A „TRADICIONÁLIS-MODERN” KÉPVISELETÉBEN	17
2.1. A Horthy-korszak bélyege	18
<i>2.1.1. A múlt szemléletében</i>	<i>18</i>
<i>2.1.2. Új nézőpont- a valóság?</i>	<i>19</i>
2.2. Kozma művészetének Európai vonatkozásai	20
<i>2.2.1. Német és osztrák kapcsolatok.....</i>	<i>21</i>
3. A „KOZMA-BAROKK”	25
3.1. A Budapesti Műhely szerepe	27
3.2. Kozma Lajos a Kner Nyomdában.....	30
3.3. A „Kozma-barokk” építészeti értékeinek bemutatása	31
<i>3.3.1. 1924-1925 – Kálmán Sándor villája, Budapest XIV., Stefánia út 65.</i>	<i>31</i>
<i>3.3.2. 1924-1925 – Austerlitz István, tőzsde-ügynök háza, Budapest II., Zivatar u. 9.</i>	<i>36</i>
<i>3.3.3. 1925 – Kner-villa, Gyomaendrőd, Kossuth Lajos utca 16.</i>	<i>40</i>
<i>3.3.4. Összehasonlító elemzés</i>	<i>44</i>
ÖSSZEGZÉS	47
MELLÉKLETEK.....	51
1. számú melléklet - Kozma Lajos válasza művészetének fogadtatására	51
2. számú melléklet - Interjú Reichart Dóra művészettörténésszel, az Iparművészeti Múzeum muzeológusával.....	58
3. számú melléklet - Interjú Horányi Éva művészettörténésszel, az Iparművészeti Múzeum muzeológusával.....	61
4. számú melléklet – A bemutatott épületek fotó- és tervdokumentációja	65
5. számú melléklet – A „Kozma-barokk” további épületei.....	77
IRODALOMJEGYZÉK	82

BEVEZETÉS – A TÉMA BEMUTATÁSA

Kozma Lajos, korának kiemelkedő alakja a XX. század elején kezdett tevékenykedni, mint építész, belsőépítész, bútortervező, illetve grafikus. Életét és munkásságát vizsgálva megkérdőjelezhetetlen egyéniségének sokszínűsége, melyet a mai kor szakértői tényként kezelnek. Életművével számos stílusirányzatban képviseltette magát. Modern alkotásairól számos publikáció jelent meg az elmúlt években, azonban „neobarokk” műveiről még nem született összefoglaló tanulmány. Kozma „neobarokk” korszakát számos szakember visszalépésnek tekintette az évek során. Több negatív felhangú magyarázat született historizáló törekvéseire, amelyet többek között a korszakra jellemző, megrendelői kényszer erős befolyásának tulajdonítottak. Ezzel szemben számos kortárs, s korunkbeli dokumentumban találhatunk utalást arra, hogy a nagyszerű művészt nemcsak ilyen szempontok vezérelték. A tisztázatlan felvetések indokolttá teszik a téma kutatását, mely nem túl látványos, de rendkívül fáradságos és érdekes feladat.

Személyes érdeklődésünk mellett ez ösztönzött minket a témaválasztásban. Kutatásunk során nyilvánvalóvá vált, hogy az említett nézeteltérések Kozma Lajos iparművészeti tevékenysége kapcsán kevésbé vannak jelen, mint az építészetére vonatkozóan.

Tudományos Diákköri munkánk Kozma Lajos 1920-as évekbeli korszakát hivatott bemutatni, különös tekintettel az építészeti munkásságára összpontosítva, amely a korra jellemző elvárásoktól eltért. Itt tennénk fel a kérdést, miszerint valóban neobarokk építészetről lenne szó? E fontos, dolgozatunk alapjának tekinthető kérdés tisztázásához mindenképpen vizsgálni szükséges a világháború utáni Magyarország politikai helyzetét és társadalmát. Kutatásunkban kiemelt jelentőségű, hogy az art deco fogalmának megjelenése a 60-as években új megvilágításba helyezte a korszak elemzését. Ezen új tények fényében, Kozma Lajos három épületének részletes bemutatásával alátámasztva szeretnénk megállapítani, mi vezérelte az alkotót valójában, amikor megalkotta saját stílusát, az utólag róla elnevezett „Kozma-barokkot”.

Kutatásaink körülbelül 3 hónapot öleltek fel a dolgozat tényleges megírása előtt. Monografikus munkánk készítésének alapjául már meglévő publikációkra támaszkodtunk, valamint tervtári és levéltári archív anyagokra, hogy az esetleg hibás, pontatlan adatokat kiszűrjük. Lehetőségünk nyílt számos gyűjtemény és múzeumi hagyaték tanulmányozására is.

Az összegyűlt anyag alapján fontosnak tartottuk, hogy személyesen is felkeressük a kutatás tárgyául szolgáló épületeket, amelyek mai napig viselik az egykori építész jellegzetes forma és stílusvilágát. Épületlátogatásainkat fotókkal dokumentáltuk, melyek illusztrációként szerepelnek a dolgozatban. Alkalmazott kutatásunk során strukturált interjúkat is készítettünk, ugyanis fontosnak éreztük, hogy a témát kutató szakemberek véleményét is kikérjük a minket foglalkoztató kérdéskörrel kapcsolatban. Ebben a feladatban volt segítségünkre Reichart Dóra, az Iparművészeti Múzeum muzeológusa és Horányi Éva - szintén muzeológus -, akiről bátran kijelenthető, hogy napjainkban a legnagyobb tudásanyaggal rendelkezik Kozma Lajos munkásságáról.

Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani nekik. Külön köszönettel tartozunk dr. Ferkai András művészettörténésznek, a Moholy – Nagy Művészeti Egyetem, Design- és Művészettörténet Tanszék vezetőjének, aki tudásával nagyban hozzájárult, hogy e dolgozat napvilágot láthasson. Továbbá köszönetünket fejezzük ki Fazekas Péternek (Gyomai Kner Nyomda Zrt.), Enyedi Máriának (Gyomai Kner Nyomda Zrt.), Dévényi Tamásnak (Szent István Egyetem Ybl Miklós Építéstudományi Kar), Lászlóné Laár Erikának, Bakó Zsuzsannának és Ritoók Pálnak (Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ). Végül, de nem utolsó sorban, hálával tartozunk a Mózes-családnak, hogy bizalmat szavazva nekünk, megmutatták Zivatar utcai otthonukat.

E tanulmányt elsősorban az építészettörténetet kutatóknak ajánljuk, azonban bízunk benne, hogy érdekes olvasmány lehet mindenkinek, aki az építészet iránt valamilyen formában érdeklődik.

Tisztelettel: A Szerzők

KOZMA LAJOS ÉLETPÁLYÁJA

Mindenekelőtt Kozma Lajos életrajzát szeretnénk ismertetni, életének és munkásságának fontosabb momentumaira koncentrálva. Az életrajz nagyvonalú áttekintése, az alkotó személyes életútjának megismerése segítséget nyújthat egyes összefüggések megértéséhez, a tanulmányban való elmélyedéshez. A fejezet megírásához az Iparművészeti Múzeum „Kozma Lajos az iparművész”² című kiállítási katalógusában található, Kiss Éva által összegyűjtött adatok nyújtottak segítséget.

1. sz. kép Kozma Lajos

Készítette: Ismeretlen³

² Kozma Lajos, az iparművész (1884-1948). Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1994. 21-22. oldal

³ <http://m.cdn.blog.hu/in/inno-anno/image/2013-08/02-kozma.jpg> Letöltés ideje: 2014.10.21.

Kozma Lajos 1884. június 8-án született a Somogy megyei, Kadarkúti kistérségben elhelyezkedő Kiskorpád nevű községben. Családi neve Fuchs volt, a Kozma vezetéknevet 1898-ban vette fel.

Kozma jó módú családban nevelkedett. Elemi iskolai tanulmányait Marcaliban kezdi, majd Kaposvárott folytatja, ahol megismerkedik Rippl-Rónai Józseffel. A családjával együtt 1896-ba Győrbe költöznek, ahol a Magyar Királyi Alreál Gimnáziumban Kovács Zoltán megismerteti Révai Miklós XVIII. századi bútortrajzaival. A bútortrajzok iránt mutatott érdeklődés nem csak múltó szeszély volt Kozma életében, hiszen életének későbbi szakaszában maga is készített ilyesfajta grafikákat. 1902-ben beiratkozott a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (mai nevén: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) Építészmérnöki karára, ahol 4 évvel később, 1906-ban megszerzi diplomáját. Ezzel egy időben a „Fiatalok Körének” alapító tagja is, amelyet egyetemi társaival hoz létre, egy nemzeti építészeti formanyelv megalkotásának céljából. A népi építészet emlékeinek felméréséhez elsősorban erdélyi gyűjtőutakon vettek részt. Kozma ezenfelül szülőföldjét, „Somogyországot” is járta a dunántúli pásztorfaragásokat tanulmányozva. A következő években „A Ház” folyóirat pályázatán „Legényház” („Lapis Refugii”) terve - mely inkább építészeti grafika, mintsem terv - első díjat nyer, Révész Béla „Találkozás Hamupipókéval” című novelláskötetét illusztrálja, és „Ex-libris” kötete is ekkor jelenik meg „A ház” folyóirat kiadásában. Magánéletében is változás áll be, ugyanis 1909-ben házasságot köt, majd feleségével Párizsba költöznek. Párizsban ösztöndíjasként Henri Matisse kezei alatt festeni tanul, továbbá megismerkedik Ady Endrével. 1909-1911 között a KÉVE (Magyar Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete) tagjaként grafikai munkákat végez illetve kiállítási installációkat tervez, majd az 1911-es KÉVE kiállításon saját bútorterveit, grafikáit mutatja be. Életének fontos időszaka, amikor Lajta Béla irodájában dolgozik 1910 és 1913 között. Ezen időszak produktumai közé tartozik a Lajta által tervezett Rózsavölgyi Zeneműbolt belsőépítészeti kivitelezése (1912), illetve feltehetően más Lajta épületek (pl. Erzsébetvárosi Bank, Vas utcai iskola) külső díszítése. (Utóbbi felvetés a mai napig vita tárgyát képezi, azonban dolgozatunk e kérdéskör vizsgálatára nem terjed ki.) Egy évvel később, 1913-ban az osztrák „Wiener Werkstätte” mintájára megalapította az iparművészettel foglalkozó Budapesti Műhelyt, melynek díszes kapuzatát maga tervezte. Ugyanebben az évben a Székesfővárosi Iparrajziskola tanára lett. Ettől kezdve német és osztrák folyóiratok rendszeresen közlik munkáit. Az első világháború idején is aktívan tevékenykedett, leginkább grafikai munkákat készít. A grafikák mellett egy erdélyi előadáshoz jelmezeket és díszletet tervez.

A fronton születik meg „Zsuzsa Bergengóciában” című mesekönyve melyhez a verseket később Karinthy Frigyes írja. A háború után, a Tanácsköztársaság ideje alatt a Művészeti Direktórium megbecsült tagja, továbbá a Műegyetem Lakásművészeti Tanszékén vállal oktatatói munkát. 1925-ben rangos állami kitüntetésben részesül, az iparművészetben elért eredményeiért iparművészeti állami Nagy Aranyéremmel tüntetik ki. 1918-tól a Kner családdal szoros szakmai és baráti kapcsolatot ápol. Itt válik jelentőssé grafikai munkássága, többek között ő alkotja meg a Kner-officína egységes, barokk díszanyagát. A Kner kiadónál jelenik meg első szignetkönyve⁴. Még abban az évben Kner Imre felkéri családi házának megtervezésére (ma Kner Nyomdaipari Múzeum). Kozmát nemzetközi szinten is elismerés övezi. A „Neue Werkkunst” 1926-ban megjelenő, VII.⁵ kötete mutatja be belsőépítészeti munkáit, melynek előszavát Kállay Ernő írja. Ugyanabban az évben Alexander Koch felkéri megjelenő kötetének címlapjának tervezésére⁶, illetve elnyeri azon pályázatokat, amelyeket a kassai zsinagóga és zsidó gimnázium tervezésére írtak ki. A '20-as évek második felében pályája egyre inkább az építészet felé orientálódik, leginkább családi- és bérházak tervezésén munkálkodik sajátos stílusában. 1928-ban megbízást kap a Magyar Divatcsarnok homlokzatának és enteriőrjének teljeses átalakítására. Ennél az épületénél a korábban jellegzetes, gazdag ornamentika egyértelműen a háttérbe szorul. Építészeti munkássága fordulatot vesz, a funkcionalizmus eszménye előtérbe kerül és a '30-as évektől kezdve Kozma Lajos már modern felfogásban alkot. Itt fontos megjegyezni, hogy a díszítés öröme új korszakából sem veszik ki teljesen, és talán pont ez különböztette meg munkáit kortársainak néhol egyhangú modernjétől. Építészetét tekintve élete egyik legtermékenyebb szakasza következett, a második világháborúig csaknem 40 terve valósult meg. 1930-ban üzletek és portálok építésével foglalatoskodik, majd Alexander Koch ismét felkéri „Einzelmöbel und neuzeitliche Raumkunst”⁷ című könyvének borító és kötéstervezésére. Koch ebben a könyvében 80 darab Kozma-bútort és enteriőrt jelenít meg. 1931-ben kísérleti lakótelep épül Pasaréten, a Napraforgó utcában. A vállalkozás egyik ötletgazdája Kozma, akinek két családi háza is megépül itt (Napraforgó utca 5., 6-8. szám alatt). Szintén ebben az évben, a Kígyó utcában található fogorvosi és szájsebészeti rendelő belsőterét alakítja ki. 1932-ben részt vesz a Magyar Műhely Szövetség megalapításában ahol elnökségi tagként vállal szerepet.

⁴ Kozma Lajos szignetkönyve. Kner Izidor kiadása, Gyoma, 1925.

⁵ Möbel und Raumkunst von Ludwig Kozma. Neue Werkkunst VII., Friedrich Ernst Hübsch Verlag, Leipzig und Wien, 1926.

⁶ Alexander Koch: 1000 Ideen zur Künstlerischen Ausgestaltung der Wohnung. Verlagsanstalt Alexander Koch, Darmstadt, 1926.

⁷ Alexander Koch: Einzelmöbel und neuzeitliche Raumkunst. Verlagsanstalt Alexander Koch, Darmstadt, 1930.

Az elkövetkező években a Thonet cég megbízásából belső és modern bútorterveket készít (1933), a milánói triennálén grafikai munkáit lehet megcsodálni (1933), illetve megnyeri a Budapest Székesfőváros Szigetpályázatát (1934). 1935 és 1945 között egyik főművének, az Átrium ház és mozinak építéséért és teljes belső kialakításért felelős. Szintén 1935-ben készül el Lupa-szigeti nyaralója, amely vasbeton lábakon állva, teraszos kialakításával a dunai tájba komponálva Kozma Lajos egyik leghíresebb épületévé válik. A továbbiakban több bér- és családi házat, illetve azok belsőterét tervezi meg. 1941-ben könyvet ad ki „Das Neue Haus”⁸ címmel, mely a '30-as években épült házai térkombinációit, alaprajzi struktúráit mutatja be. A német nyelvű könyv magyar fordításban csak később, 1978-ban jelenik meg „Az új ház”⁹ néven.

Életének utolsó éveiben még felkérlik a Kilián György (ma Nővér utca) utcai általános iskola megtervezésére, melynek megvalósulását már nem éri meg. Ugyanekkor kinevezik az Iparművészeti Főiskola igazgatójává. 1947-ben megalapítja az „Új Építészet Körét” és társszerkesztő szerepet vállal az „Új Építészet” című folyóiratban is. 1948-ban a Köztársasági Érdemrend arany fokozatával tüntetik ki, neve az első Kossuth-díjasok között szerepel. Sajnálatos módon még ugyanazon év november 26-án meghalt. Hamvait a Budapesten található Kerepesi temetőben helyezték végső nyugalomra.

⁸ Kozma Lajos: Das Neue Haus. Verlag Dr. H. Girsberger, Zürich, 1941.

⁹ Kozma Lajos: Az új ház. Corvina Kiadó, Budapest, 1978.

1. MAGYARORSZÁG ÉPÍTÉSZETE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ÉVEKBEN

„Mást tartunk ma fontosnak, izgalmasnak, mint harminc évvel ezelőtt, s ennek megfelelően a múltbéli korszak szerkezete is megváltozik: hangsúlyok helyeződnek át, egyes irányzatok felértékelődnek, mások elvesztik kiemelt szerepüket és eddig figyelemre nem méltatott jelenségekre vetül fény.”¹⁰

Ferkai András

Kozma Lajos munkásságának megértéséhez mindenképpen szükséges a két világháború közötti Magyarország helyzetét vizsgálni. A háború utáni országban uralkodó állapotok kialakulásáért történelmi események egész sora felelős, melyek nagyban befolyásolták a kor társadalmának gondolkodásmódját, s ezáltal hozzáállását a különböző művészeti stílusokhoz. Ezen megrendelői réteg erős befolyása következtében, célszerűnek találtuk az építészeti értékeket, a társadalom stílusirányzatokhoz való viszonyulása aspektusából vizsgálni. A feladathoz Ferkai András „Pest építészete a két világháború között”¹¹című könyve szolgált alappillérrül számunkra.

1.1. Konzervatív szemlélet a modern felfogással szemben

A szakirodalom számos helyen - már-már unalomig ismételve önmagát - a két világháború közötti időszakot alapvetően két részre osztja. A konzervatív szemléletű, háborút követő húszas éveket 1927-28 körül, egy meglehetősen jelentős változást követően, a modern szellemiségű harmincas-negyvenes évek követték. Bár ez a változás egyértelműen megjelenik az építészeti és más társművészeti alkotásokon, ma már tudjuk, hogy az e fajta radikális szembeállítás a stílusoknak nem állja meg a helyét.

¹⁰ Branczik Márta, Ferkai András, Hajdú Virág, Molnos Attila, Oláh Éva: Pest építészete a két világháború között. Modern Építészettörténeti és Műemlékvédelmi Kht., Budapest, 2001, 56. oldal

¹¹ B. M., F. A., H. V., M. A., O. É.: Pest építészete a két világháború között. Modern Építészettörténeti és Műemlékvédelmi Kht., Budapest, 2001.

A harmincas-negyvenes években azonban ezt az időszakot valóban a konzervatív és a „haladó” építészet antitetikus szembeállításával jellemezték, azaz a konzervatív szellemiségű időszakot próbálták a lehető legsötétebb jellemzőkkel leírni, hogy minél fényesebbnek hasson az azt követő modernizmus.

1.2. Új felosztás

Feladatunk során mi is szembesültünk azzal, a - Ritoók Pál által is megfogalmazott - problémával, miszerint *„a többszörös egymásra hatás miatt egy-két világháború közötti épületet vagy enteriőrt ritkán lehet egyértelműen egyetlen stílus körébe sorolni”*.¹² Ennek a felismerésnek a következtében, amikor a korszak irányzatairól beszélünk, a korábban használt kategorizálást mindenképpen felül kell vizsgálnunk.

A hatvanas évek próbálkozásai után, először a nyolcvanas években vált elfogadottá a gondolat, hogy a húszas évek konzervatív építésze és a harmincas-negyvenes évek modern építésze meglehetősen szerteágazó. Számos, párhuzamosan jelen lévő, egymásra kölcsönösen ható, gyakorta keveredő törekvés létezik ebben az időszakban.

1.2.1. Stílusirányzatok

Jelenlegi ismereteink szerint három fő irányzatot különböztethetünk meg, melyek egyébként a társadalom szellemiségére nagyban ható politikai ideológiában is használatosak voltak. Ezek a konzervatív felfogás, a modern szellem és a nemzeti gondolat. Ezek a fogalmak azok, amelyekről kijelenthető, hogy különböző mértékben keverve lefedik az idősakra jellemző valamennyi stílusirányzatot.

A konzervatív vonal mentén helyezkednek el a historizáló építészet különböző változatai. A modernhez leginkább a racionális szellemen készült, funkcionálizmust hangsúlyozó épületek köthetők. A nemzeti felfogást a háború előtti időkből öröklődött irányzatok és a későbbi népi mozgalmak tükrözik.

¹² Ritoók Pál: Lakóház-építészet a két világháború között. In: Art deco és modernizmus, Lakásművészet Magyarországon 1920-1940. Kiállítási katalógus, Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2012. 35. oldal

Kutatásunk témájának szempontjából a konzervatív és a modern között kialakult stílusirányzatok tekinthetők elsődlegesen jelentősnek, amelyek sorjában a következők: „*a leegyszerűsített historizmus, a neoklasszicizmus, a késő szecesszió és az art deco magyar változata, valamint a klasszicizáló modern.*”¹³

1.3. Konzervatív szemlélet - az új historizmus

A mai nézetek alapján, a háborút követő konzervatív építészet semmiképpen sem tekinthető a háború előtti késő historizmus folytatásának. Hiába a két korszakot átívelő életművek sokasága, a háború erős cezúrát jelentett az alkotók számára. A 19. század első éveiben a konzervatív nézeteket valló művészek kevésbé nyúltak történelmi előképekhez. A húszas években azonban újra életre keltek a múlt stílusirányzatai. Ezen tények következtében ezt az új korszakot új historizmusnak nevezzük. Az új szemléletmód kialakulásáért feltehetően a háború utáni nagymértékű területvesztés, a liberalizmust elutasító korszellem, a neobarokk társadalom reprezentációs igénye és az országban jelen levő önkényuralmi politikai rendszer közösen felelős. A Horthy-kormány hivatalosan bejelentett céljai közé tartozott a területi revízió, azaz a volt Magyar Királyság területeinek újraegyesítése. Itt feltétlenül szólni kell Klebelsberg Kunó kultuszminiszterről, aki megmagyarázza, miért a barokkot (elsősorban) és a neoklasszicizmust (másodsorban) támogatja. Ezeket restaurációs, újjáépítő korszakok stílusának tartja. Az egyik ilyen korszak Mária Terézia és az ellenreformáció kora (a propagandisztikus barokk fegyverével) a török pusztítása után, a másik a reformkor, melyben számára nem annyira a "haza és haladás" egysége a fontos, hanem a francia forradalom felfordulása után rendet teremtő Szent Szövetség (a francia empire, a császár Napóleon stílusa.) A felsorolt tényezők különálló taglalása is érdekes lehet, ám úgy véljük, hogy a társadalom –mint az aktuális helyzet közvetítő közege- nézeteinek, elvárásainak mivolta a legmeghatározóbb az építészeti kérdéskört tekintve.

1.3.1. Neobarokk

Az új historizmus idején keletkezett emlékek túlnyomó része tehát neobarokk stílusban készült. Magyarországon a barokkos formavilágnak egyéb gyökerei is voltak, amelyek a monarchia idejére nyúlnak vissza, ugyanis Bécsben kimondottan pártolták a neobarokk szemléletet. Ettől függetlenül, természetesen épültek neoromán, neogót és eklektikus módon historizáló épületek is a korban. A neobarokk az állami kezelésű intézményeknél és egyházi építkezéseknél közel

¹³ B. M., F. A., H. V., M. A., O. É.: Pest építésze a két világháború között. Modern Építészetért Építészettörténeti és Műemlékvédelmi Kht., Budapest, 2001. 58. oldal

hivatalos stílusnak minősült, azonban leginkább országos szinten volt jellemző, nem pedig a fővárosban. Budapesten, egy szűk területen kívül (budai Vár, Viziváros) nehéz volt azzal érvelni, hogy a neobarokk stílusú épületek a városképbe való illeszkedést szolgálják, így kijelenthető, hogy a már említett, kor társadalmának reprezentáció iránti igénye valóban nagy hatással volt az alkotókra. A stílus elterjedése a húszas évekre tehető, az akkori villa- és bérházépítések eredményeként. Mennyiségük a budai kerületek zöldövezeteiben és Zugló kertvárosias részein jelentős. (Talán nem véletlen, hogy az általunk elemzett épületek is ezen a területen helyezkednek el.) Az újjgazdag polgárok villái és az uraskodó polgári családi házak többsége közepszerű mesterek alkotásai, de természetesen ennek a stílusnak is akadnak kiemelkedő képviselői. Ilyen volt Wälder Gyula és Hüttl Dezső. Nézeteikben jelentős különbség mutatkozott. Míg Hüttl építésze egy modernebb felfogást tükröz, Wälder szigorúan ragaszkodik a stílus hazai, osztrák-magyar hagyományaihoz, így épületei jóval gazdagabban díszítettek.

1.3.1.1. A kor társadalmának stílusalakító szerepe

Egyes épületek leírásánál, a stílusirányzatokba való besorolás és kézzel fogható, látható tényezők mellett célszerű tárgyalnunk az alkotó munkájának kötöttségeit, a lehetőségeit korlátozó tényezőket. Ilyen tényező lehet például a kor társadalmi elvárásainak való megfelelés, a megrendelői kényszer. Kiemelendő a vizsgált korszakra vonatkozóan, amit Szekfű Gyula ír, az általa megfogalmazott „neobarokk társadalomról”. „A neobarokk társadalom, ha a szegény ember számára akar is alkotni, akkor is barokk úri, nagybírói formáiban teszi azt”.¹⁴ Ennek okát a kor társadalmának lélektani hátterében érdemes keresni, amelyet a politika is nagyban befolyásolt. Ahogyan arra már utaltunk a válasz Magyarország jelentős részeinek elcsatolásában keresendő, melynek során számottevő építészeti értéktől is megfosztották az országot. „A húszas évek építészei missziójuknak tekintették, hogy alkotásaikkal a területveszteségek folytán számukban megfogyatkozott építészeti értékeket pótolják. Ez már eleve konzervatizmussal, historizálással járt.”¹⁵ – írja Pamer Nóra. Továbbá „az országban, amely 1867 és 1914 között Európa egyik legdinamikusabban fejlődő régiója volt – egy sor iparágban saját erőnkéből csúcstechnika birtokába jutottunk -, 1920 után mind gazdasági, mind politikai viszonyait tekintve jelentős visszaesés következett be.”¹⁶ Bár a fővárosban épültek minőségi épületek is neobarokk stílusban, az inkább vidékre jellemző,

¹⁴ Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Kir. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934. 410. oldal

¹⁵ Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. TERC Kft, Budapest, 2001. 8. oldal

¹⁶ Vadas József: A magyar art deco. Corvina Kiadó Kft., Budapest, 2005. 27. oldal

középszerű villákat vizsgálva – itt ismét Pamer Nóra szavaival élénk - „*igazat kell adnunk Szekfű Gyulának, mert valóban egy világnézet kifejezői voltak, az úri osztályhoz tartozás igényével.*”¹⁷ Csupán a barokk tekintély és belső tartalom hiányzott belőlük. Jól példázza ezt, hogy a rossz gazdasági helyzet miatt a barokk épületdíszeket műköből öntötték, gipszstukkót, festett-lakkozott fát, olcsó anyagokat használtak. Ebből adódóan kisebb, szegényesebb villák épültek, mint az első világháború előtt. Nem mindenki építtetett azonban ilyet. A polgári réteg nem volt egységes: a nagypolgárok (bankárok, gyártulajdonosok, nagykereskedők stb.) többnyire műveltek és gyakran jó ízlésűek is voltak, a középpolgárság már vegyesebb, a kispolgár pedig gyakran vevő giccses munkákra. A baj az úrgazdagokkal volt, a háború alatt és után hirtelen meggazdagodott és felkapaszkodott emberekkel, akik az arisztokráciát és a dzsentrit utánozták. Ők voltak a „rosszfajta” neobarokk megrendelői.

Ezeknek az épületeknek a gyenge minősége is oka lehet annak, hogy egyes alkotók, e korszakra jellemző munkásságát megkérdőjelezzik. Bizonyos épületeket jobban megfigyelve, azonban észrevehetően ott bujkál a korszak legjobb művészeinek ironikus mosolya a ház falai között. Utóbbi felvetés mindenképpen további vizsgálatra sarkalja a kutatót. Felmerül a kérdés, hogy lehet-e akkor egyáltalán egységes stílusról beszélni, vagy netán csak karakteres művészek egyéni ars poeticájáról lenne szó? Az art deco fogalmának bevezetésével talán választ kaphatunk a megválaszolatlan kérdéseinkre.

1.3.2. Art deco

A modern és a historizáló építészet határán helyezkedik el az art deco, mint stílusirányzat. Feltétlenül szót kell ejtenünk erről a jelenségről, ugyanis csak így kerülhető el, hogy újra beleessünk a stílus kategóriákba való sorolás csapdájába. Hazai viszonyok között is megkérdőjelezhetetlen a neobarokkal való, számos megjelenésbeli kapcsolódási pontja a stílusnak. Ennek következtében több esetben találunk rá példát, hogy korábban, hibásan neobarokknak vélt épületeket ma már az utólag kialakított art deco kategóriába sorolja a szakirodalom.

Maga a kifejezés az 1925-ös párizsi iparművészeti kiállításról származik.¹⁸ Az esemény teljes nevének – *Exposition internationale des arts decoratifs et industriels modernes* - rövidítése, mely az évek során alakult ki a francia nyelvben.

¹⁷ Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. TERC Kft, Budapest, 2001. 29. oldal

¹⁸ Vadas József: Art Deco. Geopen Könyvkiadó, Budapest, 2004. 7. oldal

„Az art deco találó elnevezés, mert a stílus lényege egyetlen szóban is összefoglalható: ez a dekorálás.”¹⁹ vélekedik Vadas József. Ebben az időben a témáról csupán, mint iparművészetről értekeznek, önálló stílusirányzatról szó sem esik. Az art deco építészet sokáig nem volt elfogadott sem nemzetközileg, sem hazánkban. Csak a hatvanas években jött a felismerés, hogy a húszas-harmincas években számos, izmusokba teljes bizonyossággal nem sorolható műalkotás látott napvilágot.²⁰ Talán pont ez a bizonytalanság volt az oka annak, hogy a művészettörténész szakértők sokáig fenntartásokkal kezelték e fogalmat. (Pamer Nóra „Magyar építészet a két világháború között” című könyvének csak a második kiadásában jelenik meg az art deco fogalma. „Az art deco egy-két építészeti emlékét már az első kiadásban²¹ említettük, de akkor még – éppen dekoratív jellege folytán – általában a neobarokk épületei közé soroltuk.”²² – írja a szerző.)

Az, hogy ma az art decoról, mint stílusirányzatról beszélünk, s ezzel már ismertnek vélt jelenségek nyerhettek új értelmezést, kizárólag a múltra kétkedve tekintő és azt felülbíráló szakemberek munkájának köszönhetjük. Ma már bátran beszélhetünk art deco építészetről, de csak akkor, ha ismerjük annak jellemzőit.

A magyarországi art deco a világháború után jelen lévő, jómódú közép- és nagypolgári réteg igényének tett eleget. Ebben az időben kereslet mutatkozott egy, a régitől eltérő, pompázó környezetre, amely ugyan túlmutat a szecesszió és a historizmus idejétmúlt stílusán, de mégsem azonosul teljes mértékben a modern mozgalom funkcionalista szemléletmódjával. Az újíto szándékú, ám ugyancsak reprezentatív dekorációs igények kielégítésére, az art deco megjelenése megoldást jelentett. Ez az új irányzat számos különböző forrásból merített, amelynek köszönhetően formavilága igen sokrétű. Hazánkban három fő irányt lehet megkülönböztetni, melyek a következők:

- a neobarokk sajátos értelmezésű, díszítő változata
- a szecesszió barokk és klasszicizáló elemekkel ötvözött, kései módosulása
- egy expresszionista és kubista formavilágot tükröző dekoratív felfogás

¹⁹ Vadas József: Art Deco. Geopen Könyvkiadó, Budapest, 2004. 20. oldal

²⁰ Bevis Hillier párizsi kiállítása 1966-ban, Les années '25. Art Deco/Bauhaus/Stijl/Esprit Nouveau

²¹ Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1986.

²² Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. TERC Kft, Budapest, 2001. 10. oldal

A három fő irány gyakran keveredett egymással, olykor egy-egy alkotó életművén belül is. Napjainkban, amikor az art decoról beszélünk, leginkább az expresszionista és kubista formavilágot tükröző dekoratív felfogást értjük az alatt.

Dolgozatunk témájának szempontjából azonban az első irányvonal az érdekes, amelyre jó példa Kozma Lajos művészete, de többek között Kaesz Gyula is jelentős képviselője volt ennek az irányzatnak.

A neobarokkon belül abban az esetben beszélhetünk art deco magatartásmódról, ha az alkotó szakítva a hagyományossal, merészen nyúl hozzá az addig használt formákhoz. Önmaga stílusával vegyítve kiragadja őket megszokott összefüggésükből, módosítja léptéküket, „eltorzítja alakjukat”, és így egy új, egyedi kompozíciót alkot. A historizáló magatartással ellentétben, amely az alkotás teljes kompozícióját, tömegét is a múltból veszi, az art deco felfogás csak kisebb részleteket, díszítőmotívumokat vesz kölcsön, és azokat letisztult tömegekre applikálja.

2. sz. kép Budapest, XII. Németvölgyi út 5.

Neobarokk nagypolgári villa

Készítette: Ismeretlen²³

3. sz. kép Budapest, XIV. Hermína út 41.

Art deco családi villa részlete

Készítette: Ismeretlen²⁴

²³ Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. TERC Kft, Budapest, 2001. 34. oldal

²⁴ Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. TERC Kft, Budapest, 2001. 233. oldal

1.4. Modern szellemiség a magyarországi art deco-ban

Az art deco „*stílusként aligha, leginkább csak jelenséggként fogható fel*”²⁵ – írja Reichart Dóra a tanulmányában. Ugyanis a szakma első ránézésre teljesen különböző felfogásban született műalkotásokat sorolt e „stíluskategóriába”. Ennek oka, hogy „*az art deco kaméleon módjára rendkívül jól reagált az őt körülvevő hatásokra, és a dekoráció szabad alakításán keresztül óriási „mintakönyvből” dolgozott.*”²⁶ Mint ahogyan azt már említettük, az art deco fogalmán belül ugyan úgy találhatók népies jellemvonások – gondoljunk csak Kozma Lajos ’20-as évekbeli építészetére -, mint ahogyan a „modern” szellemiség is jelen van egészen a századforduló óta.

A ma már az art deco kategóriájába sorolt épületek, egykoron neobarokk stílushoz való kapcsolása pontosan ennek az „alakváltó” jelenségnek a következménye. A historizmus jelenlétével egy időben, a kezdeti stádiumban levő art deco is szívesen alkalmazta a historikus stílusok forma- és ornamenskészletét. Ebből adódóan természetes, hogy a legtöbb esetben rendkívül nehéz megkülönböztetni a két stílust egymástól. Ez azonban csak a korszakot visszalépésként kezelő, funkcionalista szemléletű társadalomnak okoz gondot. A kortárs szakértők pontosan érzékelték a különbséget, s ezt az irányt egyfajta modern tendenciaként kezelték. Az általunk vizsgált „Kozma-barokk stílus” tipikus példája ennek a jelenségnek, s tulajdonképpen pontosan ez az, amiért vizsgálni szükséges. (A jelenség főként azoknál az életműveknél jellemző, amelyek később beleolvadtak a modernizmus szemléletébe.)

A hasonló jellegű problémák jövőbeni elkerülése végett, el kell tudnunk választani az art deco hagyományokhoz visszanyúló modern irányát a historizmustól. Itt is utalnánk a társadalom fontos szerepére, miszerint az alapvető különbséget a megrendelői rétegek is jól szemléltetik. „*Míg az arisztokrácia, a feltörekvő újgazdag réteg a neo-stílusok, jobb esetben az antik biztonságát kereste, az art deco tradíciója a szűk liberális polgári értelmiség rövid idejű „játékává” vált.*”²⁷

²⁵ Reichart Dóra: Tradicionális és modern, Dekoratív tendenciák az 1920-as évek magyar enteriőrművészetében és azok osztrák, német kapcsolatai. In: Art deco és modernizmus, Lakásművészet Magyarországon 1920-1940, Kiállítási katalógus. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2012. 21. oldal

²⁶ Reichart Dóra: Tradicionális és modern, Dekoratív tendenciák az 1920-as évek magyar enteriőrművészetében és azok osztrák, német kapcsolatai. In: Art deco és modernizmus, Lakásművészet Magyarországon 1920-1940, Kiállítási katalógus. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2012. 22. oldal

²⁷ Reichart Dóra: Tradicionális és modern, Dekoratív tendenciák az 1920-as évek magyar enteriőrművészetében és azok osztrák, német kapcsolatai. In: Art deco és modernizmus, Lakásművészet Magyarországon 1920-1940, Kiállítási katalógus. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2012. 22. oldal

2. KOZMA LAJOS A „TRADICIONÁLIS-MODERN” KÉPVISELETÉBEN

„Olyan univerzális művésről van szó, akinek egész életművét ízig vérig az adott „korszellem” hatotta át. Rendkívül jól reagált saját korának apró stiláris változásaira, igényeire, azonban ez nem jelentett egyet a divat felszínes követésével. Munkáiban mindig jelen van a gyökerekhez való ragaszkodás, a személyiségéből fakadó játékoság és dekorativitás iránti hajlam illetve nem utolsó sorban az a mérhetetlenül magas minőségre való törekvés, mely szinte kivétel nélkül minden általa tervezett tárgy és épület magától értetődő jellemzője.”²⁸

Reichart Dóra

Kozma Lajos teljes életútját ismerve, '20-as évekbeli „neobarokk” korszakát számos szakértő egyértelmű visszalépésnek tekintette az elmúlt évek során. Ezen jelenség az előző fejezetben taglalt, ma rendelkezésünkre álló tudásanyag hiányából eredeztethető. Az évek alatt több magyarázat született historizáló törekvéseire, melyek közül kiemeltnek tekintették a korszakra jellemző, már általunk is említett „divat”, és az erős megrendelői kényszer befolyását az alkotóra. Ezen kijelentésnek megkérdőjelezéseként számos helyen találunk utalást arra, hogy e nagyszerű művészt kizárólag ilyen szempontok irányították volna. A témában való hiteles véleménynyilvánításhoz azonban megpróbáltunk minden lehetséges nézőpontot figyelembe venni, Kozma Lajos önértékeléseitől kezdve, kortárs kritikusok írásain át, a ma legfrissebb álláspontokig.

A fejezetben való kezdeti eligazodáshoz rendkívüli segítséget nyújtott Horányi Éva „Kozma Lajos modern épületei”²⁹ című könyve.

²⁸ Részlet a Reichart Dórával készített interjúból

²⁹ Horányi Éva: Kozma Lajos modern épületei. TERC Kft., Budapest, 2006.

2.1. A Horthy-korszak bélyege

Kozma Lajosról megjelent két monográfiája³⁰ óta lassan 40 év telt el, így talán érthető, hogy azóta Kozma, építészetben betöltött szerepét másképpen ítéljük meg. Fő ellentmondásokba akkor ütközünk, ha a baloldali lelkületű Kozma Lajos, mint a Horthy-korszak alatt üldözött művész mítoszát összevetjük e korszakának valós tényeivel, eredményeivel. Tény, hogy a Tanácsköztársaság idején betöltött szerepe miatt retorziók érték, s így a Magyar Mérnök- és Építész Egylet örökre kirekesztett tagjává vált, illetve egy ideig rendőri őrizetet kapott, viszont nem ő volt az egyedüli ebben a helyzetben. Az 1926-os amnesztiát követően, Kozmát 1928 végén felvették a Kamarába. A Horthy-korszakban üldözöttek kikiáltott Kozma-mítosz alapjai megingani látszanak, ha figyelembe vesszük, hogy a művész e korszakában legalább tíz új épület rá-, illetve átépítési terve készült el személyes pecsétjével és aláírásával. Amennyiben neve valóban tiltólistán jegyzett lett volna, ezt nyilván nem tehette volna meg.

2.1.1. A múlt szemléletében

Ezek alapján ma már nem állja meg a helyét Koós Judith érvelése, mely azt állítja, hogy Kozma kizárólagos helyzetben volt a reprezentációra éhes megrendelői körökhöz való alkalmazkodás szempontjából. Írásában a kor mostoha adottságaival magyarázza Kozma nehéz helyzetét, miszerint az illetékes politika minden utat elzárt előle. Ennek következtében nem vehetett részt tervpályázatokon és állami megbízások sem jutottak neki. Így csak *„tisztelőinek liberális polgári köre számára magánmegbízásaik alapján nagyobb részben családi házakat, villákat, kisebb számban ipari épületeket, üzlethelyiségeket, bérházakat”*³¹ volt lehetősége építeni.

A szintén ítélkező Beke-Varga páros szerint, Kozma *„nehezen jut el az alkotásokban is realizálódó korszerű felfogásig”*, mint akinek sajátos művészete *„csak a kor megrendelőivel és uralkodó irányzataival kötött kompromisszumon belül bontakozhat ki.”*³²

³⁰ Beke László – Varga Zsuzsa: Kozma Lajos. Akadémia Kiadó, Budapest, 1968.

Koós Judith: Kozma Lajos munkássága. Grafika Iparművészet Építészet. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975.

³¹ Koós Judith: Kozma Lajos munkássága. Grafika Iparművészet Építészet. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975. 188. oldal

³² Beke László – Varga Zsuzsa: Kozma Lajos. Akadémia Kiadó, Budapest, 1968. 5. oldal

Az Iparművészeti Főiskola Igazgató Tanácsának 1948. december 7-én kelt, férje elhunyt alkalmából özv. Kozma Lajosnének írt részvétlelevelében is olvashatjuk, *„Hogy képességeit nem gyümölcsöztethette korábban teljes mértékben, annak oka a két világháború közötti reakciós kor volt.”*³³

Vadas József „Art Deco”³⁴ című könyvében pedig ma is azt állítja, hogy Kozmát megkísértette a Horthy-korszak úrhatnám igénye, így Kozma sokszor egzisztenciális okokból alkotta meg egyes alkotásait.

2.1.2. Új nézőpont- a valóság?

Vadas József állítása már nem zárja ki azt a tényt, hogy nem csupán a megrendelői kényszer irányította a tervezőt, s a következő sorok is e „kényszerpálya” cáfolatának szellemiségében íródnak. Kozma esete ugyanis nem volt egyedülálló, másokat is értek megtorlások ebben az időszakban. Továbbá a családi házak és villák építése is szünetelt, ugyanis csak egy rendkívül szűk réteg engedhette meg magának az új ház luxusát. Így a húszas évek első felében a magánépítések többsége nehezen jutott munkához. Mindaddig pedig mindannyian kénytelenek voltak egy-egy adódó munka kapcsán kompromisszumot kötni a politikai szemléletből eredeztethető megbízói kényszer neobarokk eszményével, még ha sokan nem is tudtak azonosulni e reprezentatív stílussal.

Tanulságos Kiss Éva véleménye a téma kapcsán, mely szerint egész Európában jellemző volt a háború utáni időkben, hogy a művészek az úrhatnám megrendelői réteg nyomásának engedve alkottak, és ezáltal ők maguk is a „ráció hideg világa” felett próbáltak látszólag diadalmaskodni. A szerző azonban hozzáteszi – és az art deco jelenlétének felismerésével itt válnak jelentőssé sorai -, hogy *„Ennek a múlt szépségéből merítő s a jelent látszólag semmibe vevő művészeti irányzatnak legjobb művelői azonban soha nem is tagadták, hogy ámitanak. A korszak legjobb művészeinek ironikus mosolya, olykor groteszk fintora ott bujkál a villámokká merevedett stilizált virágindák között.”*³⁵

³³ Dokumentumok a Magyar Iparművészeti Főiskola életéből 1945-1983, Magyar Iparművészeti Főiskola, 1983.

³⁴ Vadas József: Art Deco, Geopen Könyvkiadó, Budapest, 2004.

³⁵ Kiss Éva: Kozma Lajos belsőépítészeti munkái. In: Kozma Lajos, az iparművész (1884-1948). Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1994. 8. oldal

Végül, de nem utolsó sorban Pamer Nóra, Kozma önéletrajzára hivatkozva foglal álláspontot a „Kozma-barokk ügyben”, miszerint Kozma a húszas évek végéig *„saját meggyőződéséből, és nem külső kényszer, nem megélhetési gondok hatására tervezi barokkos formáit, a hivatalos körök teljes elismerése mellett, amit az 1925-ben neki ítelt nagy, állami iparművészeti aranyérem is igazol.”*³⁶

2.2. Kozma művészetének Európai vonatkozásai

Kozma Lajos 1920-as éveinek építésze, melynek kapcsán múlt felé fordulása még mindig „tévelygésnek” tűnhet, nem érthető meg csupán a hazai viszonyokból. Hazánkban a múltidézés folyamata korábbról gyökereztethető, és nem köthető csak a Horthy-korszak konzervatív kultúrpolitikájához. Az eddig vizsgált, neobarokk és az art deco egymáshoz fűződő viszonyát taglaló hazai tendenciákkal szemben Reichart Dóra tanulmánya³⁷ tágabb, európai viszonyok közé helyezi e kérdéskört.

Pamer Nóra is nyilatkozik e témában, melynek során bírálja Szekfű Gyula „neobarokk társadalmának” kizárólagos magyarságát: *„Szekfűnek sok mindenben igaza van, csak egy dolgot nem vett tekintetbe, azt, hogy a háború utáni neobarokk építészet nem kizárólag magyar jelenség (...) Csak mint olyan sok irányzat, ez is később ütötte fel a fejét nálunk.”*³⁸

A történeti stílusok közül több már 1910 körül divattá vált. Elsősorban a neoklasszicizmus, a biedermeier, de egyfajta neobarokk is. A tízes és a húszas éveket Észak-Németországban és Skandináviában végig a neoklasszicizmus uralta. A húszas évek expresszionista stílusában sok barokkos vonás is felfedezhető. (Lásd pl. a magyar származású Oskar Kaufmann berlini munkáit.) Kétségtelenül elmondható, hogy Kozmához az osztrákok és a németek művészete áll legközelebb, de a húszas években még az olaszoknál, franciáknál, s még inkább az angoloknál rengeteg barokkos törekvést lehet találni.

³⁶ Kozma önéletrajza kéziratként megtalálható a Magyar Építészeti Múzeum anyagában. Idézve: Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. TERC Kft, Budapest, 2001. 31. oldal

³⁷ Reichart Dóra: Tradicionális és modern, Dekoratív tendenciák az 1920-as évek magyar enteriőrművészetében és azok osztrák, német kapcsolatai. In: Art deco és modernizmus, Lakásművészet Magyarországon 1920-1940, Kiállítási katalógus. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2012. 21. oldal

³⁸ Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. TERC Kft, Budapest, 2001. 19. oldal

2.2.1. Német és osztrák kapcsolatok

A szecesszió, népies barokk és a rokokó elemei már az 1910-es években helyet kapnak a bécsi szecesszió egyes művészeinek alkotásaiba (Josef Hoffmann, Dagobert Peche).

4. sz. kép Josef Hoffmann: Stoclet-palota, 1905-1911, Brüsszel

A házat az art deco nyitányának is szokták nevezni.

Készítette: Ismeretlen³⁹

A Bécs - Pest közötti művészeti szoros kapcsolat a közös történelmi múlt tekintetében magától értetődőnek tűnik, s nem titkolva Magyarország teljes mértékben hasonló úton haladt. Ez nem teljes másolást jelentett, csak a német szemléletet kívánta átvenni, s azt nemzeti vonásokkal, modern látásmóddal, egyéni színezettel kívánta megtoldani. (Bár 1918-ig ugyanazon államhoz tartoztunk, a magyar kulturális létnek mindig is alapvető eleme volt a népművészet felfedezése.) S idővel ez olyan kiváló példákat hozott létre, melyek maguk is hatást gyakorolhattak a külföldi alkotókra.

³⁹ http://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/c/c5/Stoclet_Palace_Hoffmann_Brussels_1911.jpg Letöltés ideje: 2014.10.29.

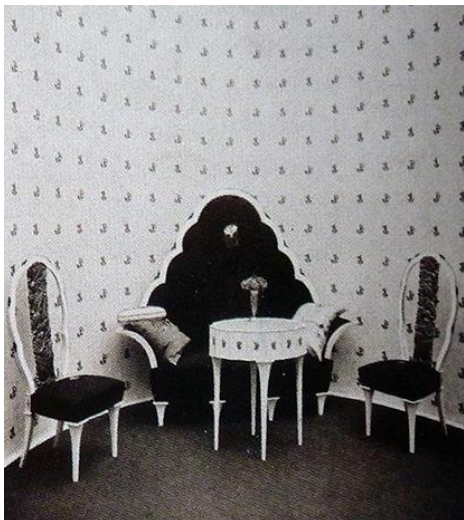
Kozma Lajos - nem tagadva, hogy saját elgondolásai összhangra találtak a német felfogással - így fogalmaz: *A „felsőmagyarországi Rákóczi kastélyokban és főként a kassai muzeumban megtaláltam azt, amiből nálunk ki lehet indulni; mintahogy a müncheni Campbell, Pfeiffer Eduárd és mások is kiindultak az ő sajátos schleswig-hollsteini butoraikból. Láttam a nagy kurucfejedeleme karosszékeit, almáriomait, a régi kuriák szőtteit s rajtuk az átnemesített népi művészetet s éreztem: ez az új, tudatos, szinte stilusteremtő korszaka az én tevékenységemnek.”*⁴⁰

Kozma, Josef Hoffmann műhelyének, a Wiener Werkstätte mintájára hozza létre iparművészettel- és interiőr tervezéssel foglalkozó Budapesti Műhelyét 1913-ban. A két művész mellesleg jó barátságot ápolt, így nem véletlen, hogy csaknem velük egy időben, Kozma munkáin is feltűnik az új irányzat formavilága.

Ezzel egy időben Kozma igen sokat publikált művész volt a korabeli külföldi szakfolyóiratokban. (Többet publikáltak, mint itthon, s nem mellesleg az egyetlen magyar művész, aki meghódítja a német közönséget, sőt utánpótlói is akadnak - írja Elek Artúr.)⁴¹ A német „Innendekoration” számaint lapozgatva számos kapcsolódási pontot vélünk felfedezni, a kortárs szerzők divatos épületeivel, interiőrjeivel (Dagobert Peche, Fritz August Breuhaus, Otto Prutscher, Wilhelm Foltin), melyek alátámasztják a fentebbi állítást.

⁴⁰ Idézte: Reichart Dóra: Tradicionális és modern, Dekoratív tendenciák az 1920-as évek magyar interiorművészetében és azok osztrák, német kapcsolatai. In: Art deco és modernizmus, Lakásművészet Magyarországon 1920-1940, Kiállítási katalógus. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2012. 26. oldal

⁴¹ Elek Artúr: Kozma Lajos bútorai és intérierjei. In: Nyugat, Képzőművészeti figyelő, 1927. 2. szám

5. sz. kép

Dagobert Peche: Női szalongszalon, 1913

Készítette: Ismeretlen⁴²

6.sz kép

Kozma Lajos: Női öltözőszoba, 1922

Készítette: Ismeretlen⁴³

7.sz. kép Otto Hitzberger: Stukkódísz, 1920

Készítette: Ismeretlen⁴⁴

8.sz. kép Kozma Lajos: Mennyezet stukkódísz, 1922

Készítette: Ismeretlen⁴⁵

Az *Interieur* című folyóirat kétszer is Kozmának szentelte terjedelmének kiadás részét. További példátlan eredmény a német kiadó kiadásában megjelent *Möbel und Raumkunst von Ludwig Kozma*⁴⁶ címet viselő díszmunka, amely a művész bútorait és enteriőrjeit mutatja be.

⁴² Reichart Dóra: Tradicionális és modern, Dekoratív tendenciák az 1920-as évek magyar enteriőrművészetében és azok osztrák, német kapcsolatai. In: Art deco és modernizmus, Lakásművészet Magyarországon 1920-1940, Kiállítási katalógus. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2012. 24. oldal

⁴³ Innendekoration, 1924. 1. szám, 9. oldal

⁴⁴ Reichart Dóra: Tradicionális és modern, Dekoratív tendenciák az 1920-as évek magyar enteriőrművészetében és azok osztrák, német kapcsolatai. In: Art deco és modernizmus, Lakásművészet Magyarországon 1920-1940, Kiállítási katalógus. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2012. 25. oldal

⁴⁵ Innendekoration, 1924. 1. szám, 5. oldal

⁴⁶ *Möbel und Raumkunst von Ludwig Kozma*. In: Neue Werkkunst VII., Friedrich Ernst Hübsch Verlag, Leipzig und Wien, 1926.

2.2.1.1. További utalások Kozma újtó stílusára

A következőkben pedig álljon itt néhány további példa, mely mind arra utal, hogy e nagyszerű alkotó munkássága jóval több volt, mint a reprezentatív korszellem egyszerű szolgáloja.

Kozma Lajos németországi tanulmányútjairól sokat elárul Kner Imrének írt levele: *„Sok szép régi dolog, lényegileg jobban megfogott, mint a sok új, hiszen amazok válogatottabbak voltak és érettebbek-amelyeknél pedig a maiságuk, mint erősen hangsúlyozott jelük-nem olyan érték, melyet bámulnék lévén az én előadási módom is mai! (Ahogy ettől a mai ember többé-kevésbé nem tud szabadulni soha!) Tanultam is tőlük, de úgy, hogy az én egyenes utamon megmaradok - ahogy ezt láttam is előre.”*⁴⁷

Továbbá, Kozmának a Magyar Iparművészetben megjelent magyar tradícióról való vélekedése is beszámol a németországi tapasztalatokról és jól mutatja Kozma modern felfogását: *„A magyar tradíció nem jelenti azt, hogy azt csináljuk, amit már eleink is megcsináltak! (...) Hanem igenis jelenti, hogy azt csináljuk, amit eleink: Kelet és Nyugat hídján állva (sokszor őrtállva) a magunk keleti zamatát, vidékies frissességét, paraszti gőgjét, díszítőkézségünket forrasszuk össze a nyugat pallérozott tudásával. (...) Csak másolni, utánozni szégyen, vagy visszafelé menni. Ámde újat csak a korszellem mesgyéjén lehet teremteni, egységben minden élő testvérnéppel, de ízben, zamatában más-más konyha gusztusa szerint. (...) ...minden kortárs ugyanazon a nyelven beszél, csak az idomája, a nyelvjárása más.”*⁴⁸

A kortársak jól értették, hogy itt nem historizálás történik. Komor András a következőképpen fogalmaz: *„Művészetének barokkszelleme nem a barokkművészet stíluselemeinek továbbvariálása: egész művészi pályája szigorú szembenállás a történeti stílusok kultuszával”*⁴⁹

Háy Gyula véleménye szerint *„az a stílus, amit Kozma Lajos és csoportja látszólag élesztget, tulajdonképpen sohasem létezett, és ők lényegesen többet csináltak, mint egy megvoltat visszaidéznek: ők vadonatújat produkálnak, habár némi régi vonások felhasználásával”*.⁵⁰

⁴⁷ Idézve: Reichart Dóra: Tradicionális és modern, Dekoratív tendenciák az 1920-as évek magyar enteriőrművészetében és azok osztrák, német kapcsolatai. In: Art deco és modernizmus, Lakásművészet Magyarországon 1920-1940, Kiállítási katalógus. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2012. 26. oldal

⁴⁸ Kozma Lajos: A magyar tradícióról. In: Magyar Iparművészet, 1926. 1. szám, 1-2. oldal

⁴⁹ Komor András: Kozma Lajos. In: Magyar Iparművészet, 1927. 23. szám

⁵⁰ Háy Gyula: Kozma Lajos, ahogy ma látjuk. In: Tér és Forma, 1929. 278-287. oldal

3. A „KOZMA-BAROKK”

„Az általa alkotott enteriőrök olykor népies, barokkos, rokokós formákat mutattak ugyan, de a bennük megmutatkozó erős stilizálás és játékosság miatt az art deco egyik hazai válfajának tekinthetők.”⁵¹

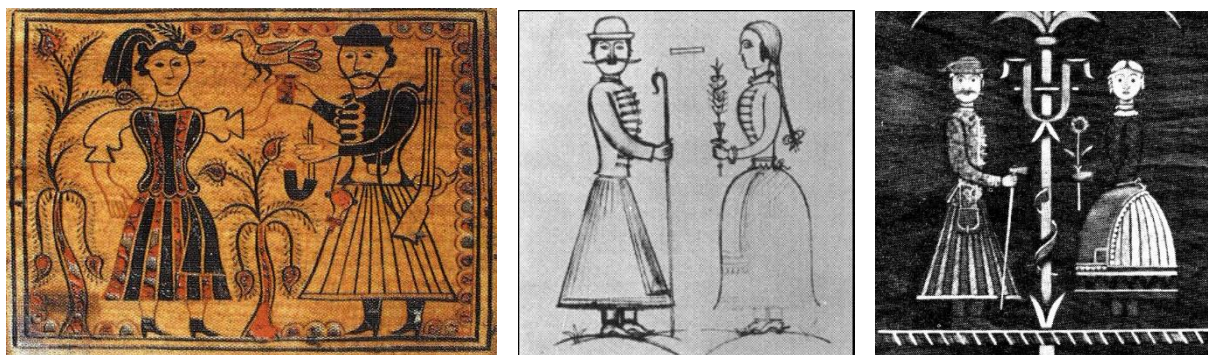
Ritoók Pál

A „Kozma-barokk” jellegzetessége, hogy *„sajátos stílusával, amelyet a barokk udvarházak, a népi építészet és nem kis részben a hazai nyomdászat nemes hagyományainak felhasználásával alakított ki, úgy hasonult a környezetéhez, hogy meg tudta őrizni egyéniségét.”⁵²* Vadas József gondolatai is jól sugallják azt, hogy Kozma Lajos nem csak életpályáját tekintve mutatkozik sokszínű egyéniségnek, hanem már egyéni stílusán belül is számos fázis volt jelen. A „Kozma–barokk” fokról-fokra alakul át historizálásból korszerű stílussá. A húszas években kezdődik meg e „stílus” egyszerűsödése, átalakulása, amelynek folytán egy olyan art deco születik meg, amelynek számos követője akad, ezzel akaratlanul is minősítve a mester munkásságát. Kozma sikere és iskolapéldául szolgáló munkássága, valószínűleg pontosan annak köszönhető, ahogyan az újításokat össze tudta egyeztetni a „máriateréziás” barokk elemeivel.

⁵¹ Ritoók Pál: Lakóház-építészet a két világháború között. In: Art deco és modernizmus, Lakásművészet Magyarországon 1920-1940, Kiállítási katalógus. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2012. 35. oldal

⁵² Vadas József: A magyar art deco. Corvina Kiadó Kft., Budapest, 2005, 62. oldal

Ezenfelül fontos kiemelni, hogy a „Kozma-barokkban” is megjelentek, Kozma szecessziós korszakában alkalmazott kedvelt motívumai, melyeket a „Fiatalok” csoportjának tagjaként erdélyi gyűjtőutakból és otthona –az általa „Eldorádónak” hívott Somogy megye - pásztorfaragásaiból merített. Azonban mielőtt felhasználta volna a népművészet elemeit, átalakította, s stilizálva a látványt új kompozícióba helyezte őket. Mellettük további, már újabb díszítések tűntek fel, mint például a korona, a bőségszaru és az angyalok. Továbbá a hagyományokat a korszerűséggel összeegyeztető szellem jegyében, Kozma alkotásaira ebben az időben jellemzőek voltak a kevésbé dinamikus, „*nem figurális díszítőelemek, amelyeket egymást keresztező vonalak, rombuszok, félkörök alkottak.*”⁵³

9. sz. kép Somogyi fafaragás; Kozma egyik vázlata; szekrény mintázata az 1920-as évekből

Készítette: Ismeretlen⁵⁴

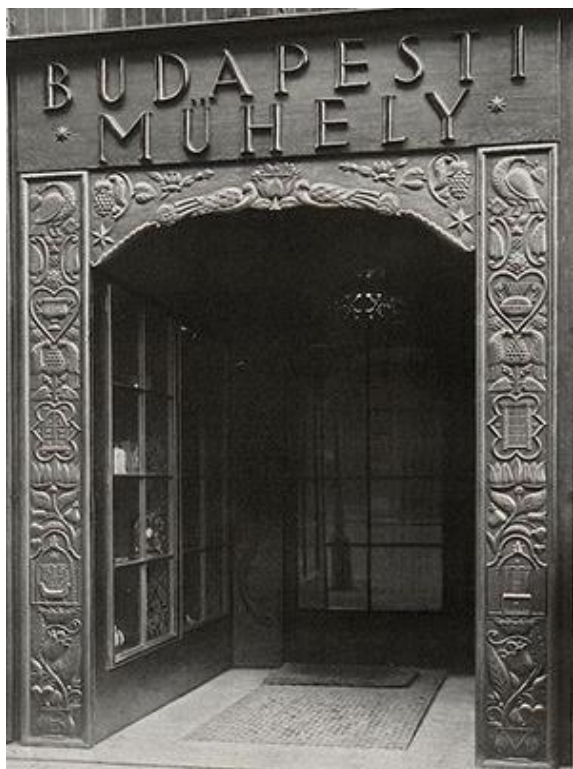
A „Kozma-barokk” első körben nem építészeti munkásságában, hanem iparművészetében és grafikáiban jelenik meg az alkotónak. Ennek apropójából, - mielőtt az épületelemzésekre rátérnénk - bevezetőül vessünk egy pillantást iparművészeti- és grafikai munkásságára.

⁵³ <http://www.mvkkvar.hu/kiallitas/kozmalajos/iparmuveszet.htm> Letöltés ideje: 2014.10.18.

⁵⁴ <http://www.mvkkvar.hu/kiallitas/kozmalajos/szekreny.htm> Letöltés ideje: 2014.10.18

3.1. A Budapesti Műhely szerepe

A korízlésen kívül Kozma Lajos is nagy szerepet játszott a „neobarokk” stílus „kozmasított verziójának” hazai elterjedésében. 1913 decemberében, a Wiener Werkstätte mintájára megalapítja a Budapesti Műhelyt, amelyben főleg bútor- és enteriőrtervezéssel foglalkoztak.

10. sz. kép

Kozma Lajos: A Budapesti Műhely bejárata, 1913
Készítette: Ismeretlen⁵⁵

11. sz. kép

Dévényi Tamás: A bejárat rekonstrukciója, 1998
Készítette: Ismeretlen⁵⁶

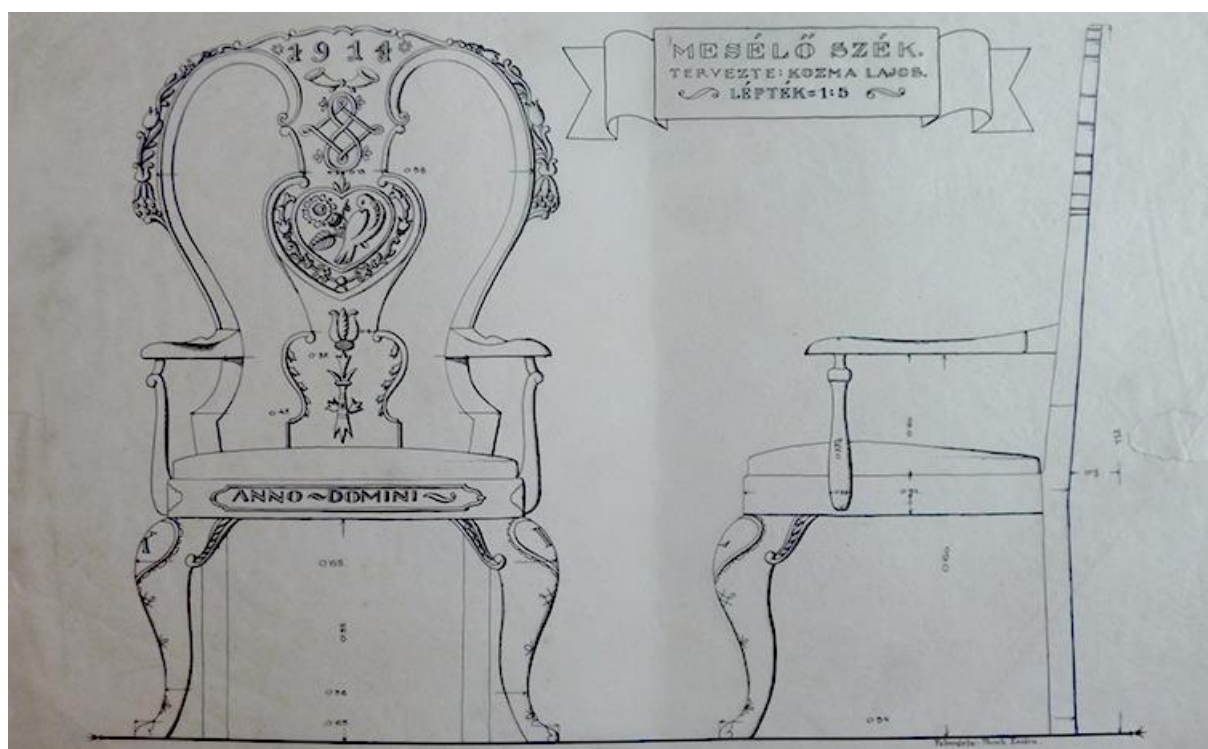
Az érdeklődő közönség, az állandó kiállításai ingyenes megtekintésével koncentráltan kaphatta „a múlt uralkodó stílusainak használható- továbbfejleszthető értékeit. (...) Nem tradíciótlán és talajvesztett kirándulás, hanem összesűrítve adja minden idők stílusától produkált értékeket, lelket, reneszánsz gazdag faragványdíszítést, az empire lágy vonalharmóniáját, a biedermeier hangulatát és kényelmét...”⁵⁷ áll a műhely katalógusának előszavában.

⁵⁵ Innendekoration, 1914. 8. szám, 340. oldal

⁵⁶ <http://bagyinszki.eu/archives/2381> Letöltés ideje: 2014.11.03.

⁵⁷ Vitéz Miklós: Budapesti Műhely Katalógus. Budapest, 1913. Idézve: Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. TERC Kft, Budapest, 2001. 30. oldal

Ez a szellemiség a „Kozma-barokkban” csúcsosodott ki, melyben a bútorok „felépítése, aránybeli finom disszonanciái még némi fanyar öniróniát is sugároznak”⁵⁸ – utalva az úrhatnám társadalmi réteg kifigurázására-. Kozma, a műhelyébe látogatók különböző társadalmi helyzetét is figyelembe vette az eltérő megrendelői igények miatt. A műhely alsó szintjén, a módosabb rétegekhez tartozók találhatták meg gazdagon berendezett lakásbelsőiket. Ezzel ellentétben, a felső szint, a szerényebb körülmények között élők igényeinek megfelelő alkotásokat mutatott be. Kozma rendkívüli népszerűsége talán sokoldalúságának is köszönhető. Az emberek akaratlanul is találkoztak vele a mindennapok során, ugyanis a Kner nyomdában készített grafikái, illusztrációi megjelentek a reklámokon, cukorkák csomagolópapírján. Popularitásának kialakulása szempontjából nem mellékes, hogy bútorai hagyományos, kisipari munkamódszerekkel készültek, melyek nélkül, álláspontja szerint nem érhető el a kimagasló minőség. Kozma Lajos iparművészeti munkássága nem választható el teljes egészében építészetétől. A legtöbb esetben e munkái egész belső tereket határoztak meg, így a tervezett enteriőrök az épületek szerves részeként jelentek meg. Továbbá épületeinek aprólékos megtervezése az utolsó kilincsig is a művész iparművészeti jártasságára utal.

12. sz. kép Kozma Lajos: Mesélő szék terve, 1914

Készítette: A szerzők⁵⁹

⁵⁸ Prékopa Ágnes: Dekoráció és funkcionalizmus az 1920-as és 1930-as évek Magyarországi készítésű lakberendezési tárgyain. In: Art deco és modernizmus, Lakásművészet Magyarországon 1920-1940. Kiállítási katalógus, Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2012. 12. oldal

⁵⁹ Iparművészeti Múzeum Adattára, Kozma-hagyaték, IM Itsz.: KRTF-3963

13. sz. kép Kozma Lajos: Bútorterv, 1920-as évek

Készítette: A szerzők⁶⁰

14. sz. kép Kozma Lajos: Ágy terve

Készítette: A szerzők⁶¹

⁶⁰ Iparművészeti Múzeum Adattára, Kozma-hagyaték, IM Itsz.: KRTF-1764

⁶¹ Iparművészeti Múzeum Adattára, Kozma-hagyaték, IM Itsz.: KRTF-1966

3.2. Kozma Lajos a Kner Nyomdában

Kozma Lajos igen jó kezű rajzolóként, a kezdetektől fogva grafikusként is tevékenykedik. A húszas évek elején baráti kapcsolatban van a gyomai Kner Nyomda tulajdonosával, Kner Imrével. Kozma Lajos és a Kner nyomda közötti kapcsolat 1918-ban Selmechányán kezdődött, amikor az ifjú Kner Imre felkérte Kozmát, hogy vállalja el nyomdájukban a grafikus feladatokat. Itt válik jelentőssé Kozma Lajos grafikus munkássága, melynek során ő alkotja meg a Kner-officina egységes, barokk díszanyagát. (A Horthy-korszak alatti építészetben való korlátozottsága miatt, ekkor nagy hangsúlyt fektet a grafikára.) Ezenfelül könyveket illusztrál, nyomdai díszeket, reklámokat, csomagolásokat tervez. Barokkos rajzaiból fokozatosan bontakozik ki saját stílusa. Stílusának leegyszerűsödése jól megfigyelhető grafikai munkásságában is. A Kner figura szignetje, a hátán könyveket cipelő nyomdász alakjával még barokkos, de a két likörgyári pályamunka a pincér piktogramszerű figurájával, vagy a K.Ú.T. szem alakra redukált cégjele már tisztán art deco kategóriájába sorolható.

15. sz. kép Kner Imre szignetje; egy likörgyár szignetjei; a K.Ú.T. szignetje

Készítette: A szerzők⁶²

Az új stílus a Kner-villa tervezése során is megjelenik. Láthatjuk tehát, hogy a Budapesti Műhely és a Kner-könyvdíszek valóban előzményei a „Kozma-barokknak”, de az is érdekes, miben különbözik az utóbbi tőlük. A Budapesti Műhely bútorai tömörszerűek, egyszerű formájuk van, s csak helyenként - pl. sávokban, vagy pontonként - kapnak díszítést. A „Kozma-barokkban” a mozgalmas körvonal, az összetett forma, az inflexió uralkodik.

⁶² Kozma Lajos szignetkönyve. Kner Imre előszavával. Kner Izidor kiadása, Gyoma, 1925.

3.3. A „Kozma-barokk” építészeti értékeinek bemutatása

A dolgozat e fejezetében Kozma Lajos 1920 -as éveinek építészeti munkásságából ragadtunk ki három villát és ezeket részletesebben, képekkel kiegészítve ismertetjük. Az épületek ismertetését követően, megjelenésükben összehasonlítjuk azokat egy Wälder Gyula által tervezett neobarokk villával, amely a Budapest, Himfy utca 9. szám alatt található.

Az épületek átfogó elemzése olyan komplex feladat, amelyhez nem elég egy dokumentum vizsgálata. Munkánk e részének elkészítését, saját tapasztalataink felhasználása mellett a következő szakirodalmi művek segítették:

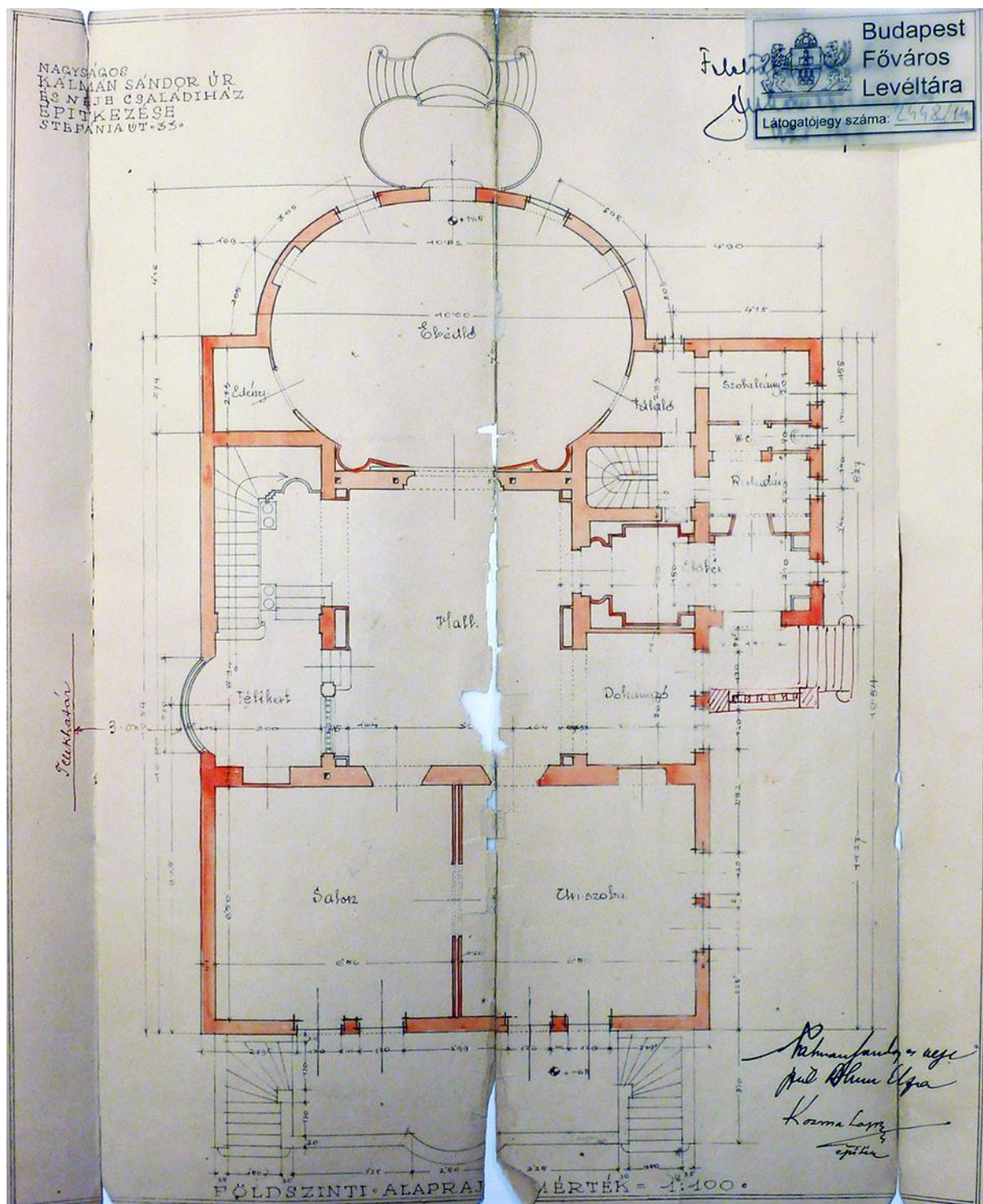
- Beke László – Varga Zsuzsa: Kozma Lajos. Budapest, Akadémia Kiadó, 1968.
- Branczik Márta, Ferkai András, Hajdú Virág, Molnos Attila, Oláh Éva: Pest építészete a két világháború között. Modern Építészettörténeti és Műemlékvédelmi Kht., Budapest, 2001.
- Ferkai András: Buda építészete a két világháború között. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest, 1995.
- Koós Judith: Kozma Lajos munkássága. Grafika Iparművészet Építészet, Budapest, Akadémia Kiadó, 1975.
- Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. TERC Kft, Budapest, 2001.

A dokumentumelemzésen felül, Budapest Főváros Levéltára rendelkezésünkre bocsátotta az általunk vizsgált két budapesti Kozma épület eredeti tervrajzait. A Gyomai Kner Nyomdaipari Múzeumnak köszönhetően, a Kner-villa elemzése során is módunk volt az eredeti terveket tanulmányozni. Az általunk megismert, épületeket bemutató fotó- és tervanyag dolgozatunk 4. számú mellékletében megtekinthető.

3.3.1. 1924-1925 – Kálmán Sándor villája, Budapest XIV., Stefánia út 65.

Budapesten, a Stefánia út 65. szám alatt található, neobarokk jegyeket viselő Kozma épület a magyarországi Lengyel Nagykövetség tulajdonát képezi, jelenleg azonban kihasználatlanul, üresen áll.

Az épület 1924 és 1925 között épült Kálmán Sándor a Fabank Rt igazgatója és neje (Blum Elza) családi házaként. A kivitelező személy ismeretlen, kizárólag vezetéknévéről van adat (Juhász). A statikusi feladatok elvégzésével az M.D.C. Építési Statikai Iroda volt megbízva.

16. sz. kép Budapest, XIV. Stefánia út 65., földszinti alaprajz

Készítette: A szerzők⁶³

⁶³ Budapest Főváros Levéltára, Tervtár, Hrsz.: 32613

Alaprajzát tekintve a ház emeleti része elszeparált, ott kizárólag a család privát szobái kerültek kialakításra. Az emeletre felvezető lépcső egy tágas hallba fut bele, ahonnan közvetlen kijárat van az ebédlő felett elhelyezkedő teraszra. Ugyancsak a hallba csatlakozik egy kis előtér, amely a család szobáit hivatott azzal összekötni. Ezen az előtéren áthaladva található a szülők hálósobája és hatalmas gardróbja valamint a gyermekek és a nevelőnő szobája is. Minden egyes hálósobához külön-külön fürdőszoba volt kialakítva. A földszinten található főbejárat az oldalkertbe nyílik. Innen a villa reprezentatív helyiségeit érhetjük el. A főbejárat közvetlenül egy előtérbe vezet, amely mellett jobb oldalt ruhák tárolására alkalmas tér van. Az előtértől balra, dohányzásra alkalmas helyiség található. A bejárattal közvetlenül szemben pedig a hatalmas hall helyezkedik el, melyen keresztül elérhető a hátsó kertre néző, ovális alaprajzú ebédlő. Az ebédlőhöz két helyiség tartozott, mindkettő oldalt került kialakításra. Funkciójukat tekintve a baloldali az edénytároló, a jobboldali pedig a tálaló helyiség szerepét töltötte be. A hallból továbbhaladva egyrészt az utcafront felé néző összenyitható úri szobába és szalonba, másrészt a zárterkélyes télikertbe érkezünk.

Az alagsorban helyezkedtek el a személyzet részére kialakított szobák és kiszolgáló helyiségek (konyha, kazánház, raktár), a padlástérben pedig vasaló- és mosókonyha volt található.

A hosszfőfalas tartószerkezetű villa tömegében is egyszerű. Téglalap alaprajzát csak a földszinten töri meg az ebédlő és az azt kiegészítő kiszolgáló helyiségek oldal- és hátsókert felé kinyúló tömege. Az épületet manzárdtető zárja.

17. sz. kép A ház főhomlokzata

Készítette: A szerzők

Az épület utcára néző főhomlokzata szimmetrikus elrendezésű. A földszinti terasz előtt faragottkő-bábos mellvédkorlát emelkedik. A kertbe mindkét oldalt lépcső vezet le. A teraszra az úri szoba és a szalon két-két műkö keretezésű erkélyajtaja tekint. Az emeleten, a középtengelyre szintén szimmetrikusan három nyílás található, melyeken a műkö keret fogazottan megtörik. A középső, félkör alakú franciaerkély mellett, egy-egy ablak. A volutával „alátámasztott” erkélylemezen kovácsoltvas erkélyrács díszeleg. A vakolt síkfelületet az épületen körbefutó párkány töri meg a közbenső földem magasságában. A törtvonalú manzárdtetőből íves lezárású ablak emelkedik. A főhomlokzathoz hozzátartozik a bejárat építmény megjelenése, melyen a kertbe vezető előlépcsőt szintén báboskorlát szegélyezi, csak úgy, mint az emeleti tetőteraszt. A főbejárat fölött elhelyezett címeres stukkó dísz az eredeti terveken még nem látható. Kozma, a homlokzat díszítésére itt is alkalmazza az épületszerkezeteket megkülönböztető, eltérő színeket – ahogyan azt majd a Kner-villánál is látjuk -. A látványhoz továbbá hozzájárul a kő burkolatú pillérekkel tagolt, alacsony lábazatos kovácsoltvas kerítés.

Napjainkra az eredeti Kozma bútortozatból csak a beépített elemek maradtak meg. Az eredeti Kozma enteriőrökről Alexander Koch 1926-ban megjelent, „Möbel und Raumkunst von Ludwig Kozma” című albuma közölt képeket.

18. sz. kép Az ovális alaprajzú ebédlő eredeti enteriőrje

Készítette: Ismeretlen⁶⁴

Az előtér hangulatát leginkább a Gyulai Bernáth által készített ruskiai márvány burkolatú falak, illetve a faragott oromdíszű ólomüveges ablak határozta meg. A téli kert belső terét a Haas és Somogyi által tervezett és megvalósított csúcsíves ablakformák illetve ezen ablakok márvány burkolatú mellvédje jellemzi. Esztétikai szempontok miatt, az említett mellvédekbe voltak az erkély fűtését szolgáló fűtőtestek besüllyesztve, melyeket bronz kerettel határolt átlós rácsozat takart el. Kozma ugyanezen okból az ebédlőben lévő fűtőtestek eltakarására is ezt a módszert alkalmazta, így a hallból az ebédlőbe vezető tolóajtó két oldalán lévő falfülkék aljába alakított ki a fűtőtest eltakarására alkalmas helyet, melyet Zugschwert-féle takaró rács fedett.

⁶⁴ Möbel und Raumkunst von Ludwig Kozma. In: Neue Werkkunst VII., Friedrich Ernst Hübsch Verlag, Leipzig und Wien, 1926.

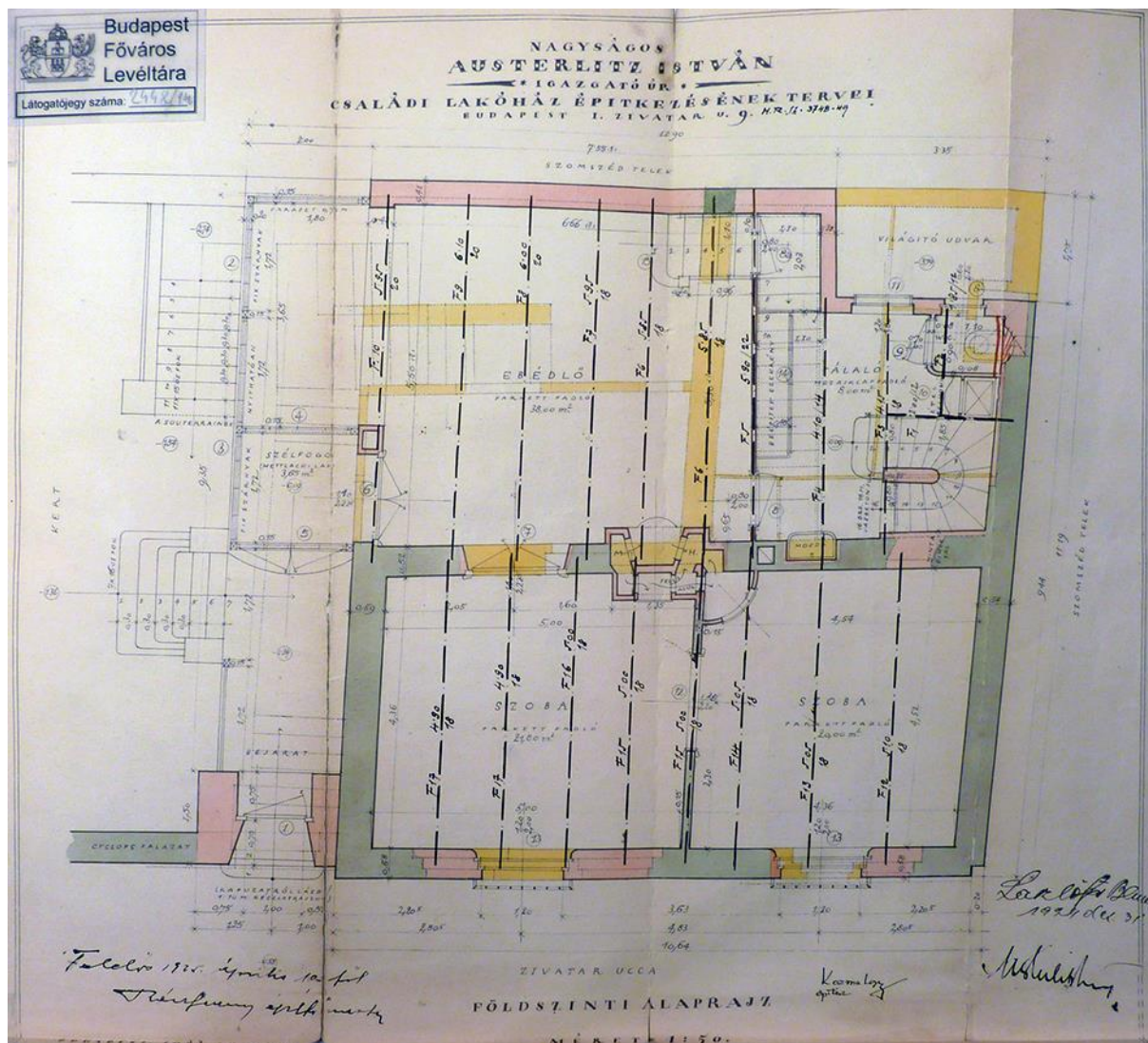
Maga az ebédlő burkolata, vertikálisan tagolt diófa burkolat, amely Krausz József műbútorasztalos munkáját dicséri. Az ebédlőről elmondható még, hogy lapos rabic boltozattal fedett, illetve ugyanúgy ahogy a többi szobát, itt is gipszstukkó keretezés és ornamentika díszíti a mennyezetet.

3.3.2. 1924-1925 – Austerlitz István, tőzsde-ügynök háza, Budapest II., Zivatar u. 9.

A ma Mózes Tamás és családja tulajdonában lévő, Zivatar utcai épület – Pamer Nóra szavaival élve -, mintha Kozma meseillusztrációinak „*mézeskalács palotája lenne*”⁶⁵. A Stefánia úti, valóban neobarokk stílusúnak mondható villához képest, ezen az épületen egyértelműen megjelenik Kozma újtó szándéka, melynek következtében az épület már a „Kozma-barokk” art deco-t tükröző világába sorolható.

A Kozma Lajos által tervezett épület, Ludvigh János és neje földszintes családi házának átépítéseként készült Austerlitz István tőzsdeügynök (Igazgató Úr) számára. A kivitelezés 1924-’25-ig tartott, kezdetben László és Blum vezetésével, majd az irányítás Rácz Ferenc kezébe került. 1940 júniusában, Dévényi Ernő építési vállalata kismértékben újratervezte az épületet az új tulajdonos, Havas Mór Úr számára (a Globus nyomda Rt. igazgatója). ’42-ben újbóli átalakítás következett, immár Engel Zoltán építőmester irányításával. A háború éveit bombatámadást szenvedett az épület, majd ezt követően, 1946-ban a ház új tulajdonosa Mózes András helyreállította azt Vasvári László okleveles építészmérnök Úrral. A kivitelezést Rodó Sándor építési vállalata vezette. A lakóház, amely azóta is a Mózes család tulajdonában van – Mózes Anikó elmondása szerint, állítólagos kisebb kihagyásokkal -, e felújítás eredményeit mutatja, Kozma keze nyomával együtt.

⁶⁵ Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. TERC Kft, Budapest, 2001. 31. oldal

19. sz. kép Budapest, II. Zivatar u. 9. földszinti alaprajz

Készítette: A szerzők⁶⁶

A lejtős telken elhelyezkedő ház jobb oldalról zártosorú beépítésmóddal kapcsolódik szomszédjához, így a másik oldalon oldalkert kialakítására volt lehetőség a főépület és a házmesteri lakásként is szolgáló garázs között. A kert felőli oldal, a tereplejtést követve és a benapozás szempontjait figyelembe véve lépcsőzetesen épült. Ezáltal lehetőség nyílt a hátsókert felé árkádos folyosóval megnyitott alagsor kialakítására. A kertet egykor szökőkút díszítette, melynek alapjai ma is állnak, azonban funkcióját tekintve csupán virágágyásként használatos. Kozma terve alapján az alagsorban kaptak helyet a gazdasági helyiségek, így a konyha, a kamra, és a cselédszoba. Az L-alakú épület földszintjén két nagyobb méretű szoba és az ebédlő kapott helyet, melyek fűtését fa- és széntüzelésű kazán biztosította.

⁶⁶ Budapest Főváros Levéltára, Tervtár, Hrsz.: 13336

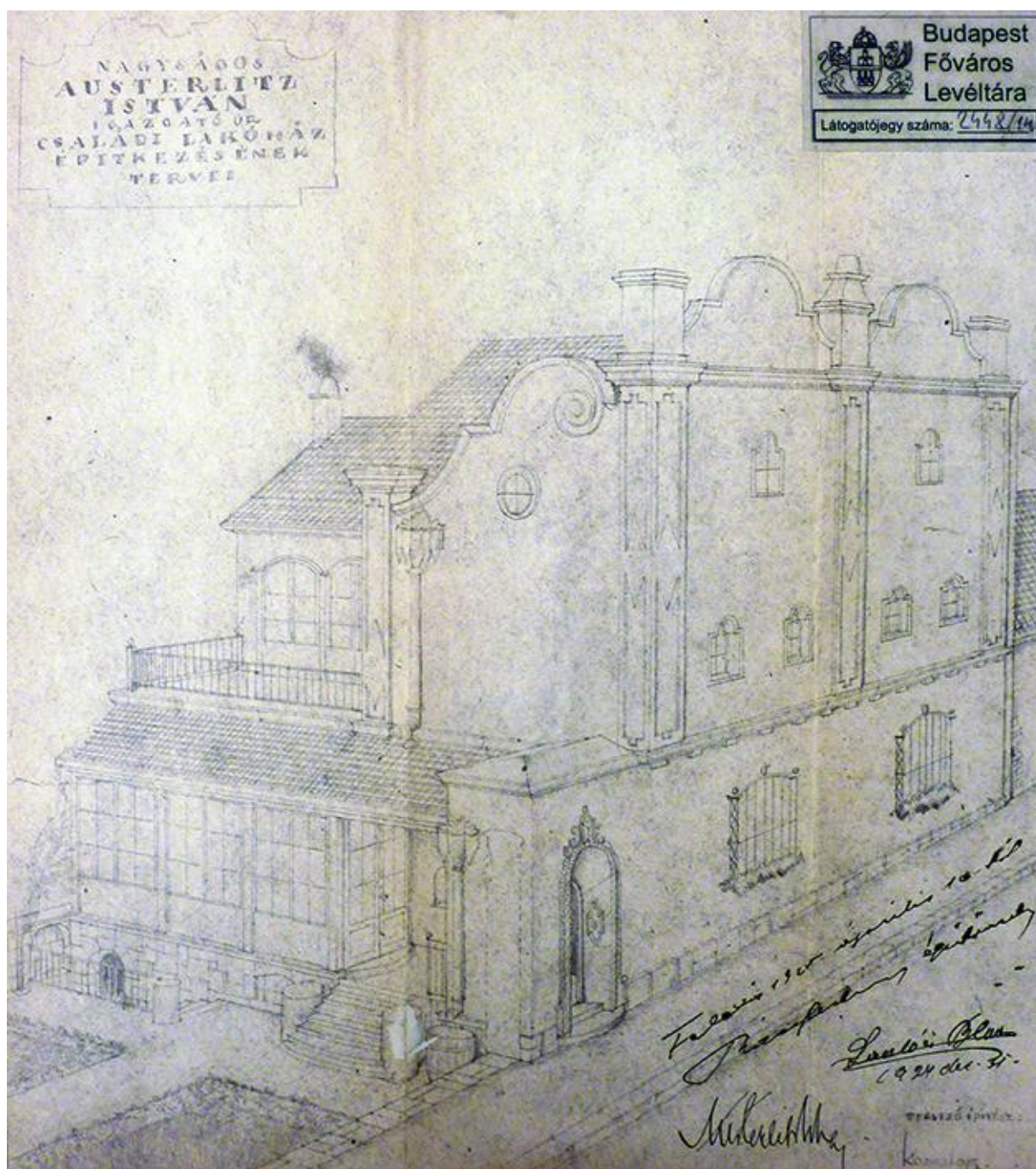
Az ebédlőből induló lépcső az emeleten reggeliző verandába érkezik. Innen nyílik a tetőterasz (amely azóta beépítésre került). Ezenfelül az emeleten egy hálószoba, öltözőszoba és fürdő található.

20. sz. kép A ház főhomlokzata

Készítette: A szerzők

A házat az utca felől oromfalas „barokk” főhomlokzat zárja. A homlokzat egységes felületét csupán egy-két nyílás szakítja meg. Az egyszerű, s csupán – a mai napig meglévő - kovácsoltvas ablakráccsal díszített nyílások mellett kiemelkedik a félköríves záródású kapuzat, melyet sodort „pillérmotívum” keretez. Szintén hangsúlyos az emeleti, osztott szárnyú ablakok díszes keretezése. A plasztikus virágváza motívumot körbeölelő, ívekből, volutákból és pálcákból álló szemöldökdísz jól láthatóan már az art deco megjelenését tükrözi. A vakolt homlokzatot horizontálisan egy osztópárkány tagolja, mely fölött - immár vertikális tagolásként – három falpillér látható.

21. sz. kép A ház axonometrikus rajza

Készítette: A szerzők⁶⁷

A teraszosan hátralépcsőző oldalkert felőli homlokzaton, eredetileg egyedül az utcai attikával érintkező falszakasz jelent meg tömör falsíkként. Ez többek között a házat lezáró félnyeregvető takarására is szolgált. Az utcai homlokzathoz hasonlóan itt is megjelennek a falpillérek. A falszakaszt aszimmetrikusan kiképzett, volutás attika zárja.

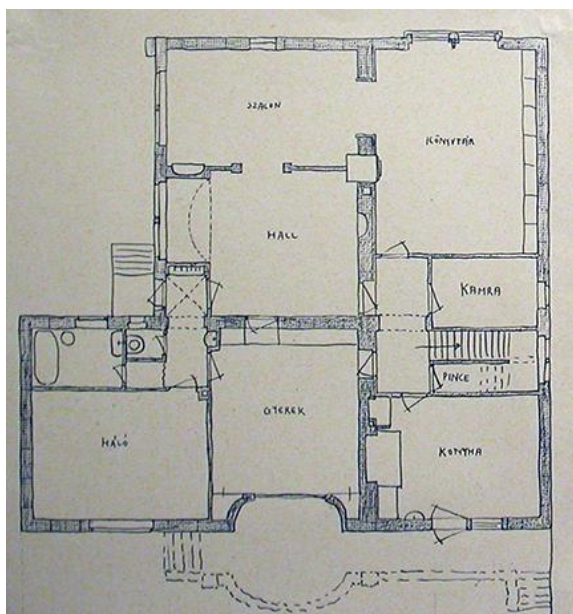
⁶⁷ Budapest Főváros Levéltára, Tervtár, Hrsz.: 13336

Ahogy azt már említettük, időközben a tetőterasz beépítésre került. Ennek következtében a tárgyalt falszakasz a volutás zárodás folytatásával és két új ablakkal egészült ki.

A ház belső tereit illetően, eredeti bútorok nem találhatók meg benne, és a nyílászárók is korszerűsítve lettek az évek során. A jelenlegi lakók elmondása szerint, az utóbbi években a ház utólagos vízszigetelésére is szükség volt. Aktuális problémaként pedig a falakon, kívül-belül jelentős repedéseket lehet felfedezni, melyeket már statikus szakértők is megvizsgáltak. Azt, hogy mire sikerült jutniuk az ügyben sajnos még nem tudni.

3.3.3. 1925 – Kner-villa, Gyomaendrőd, Kossuth Lajos utca 16.

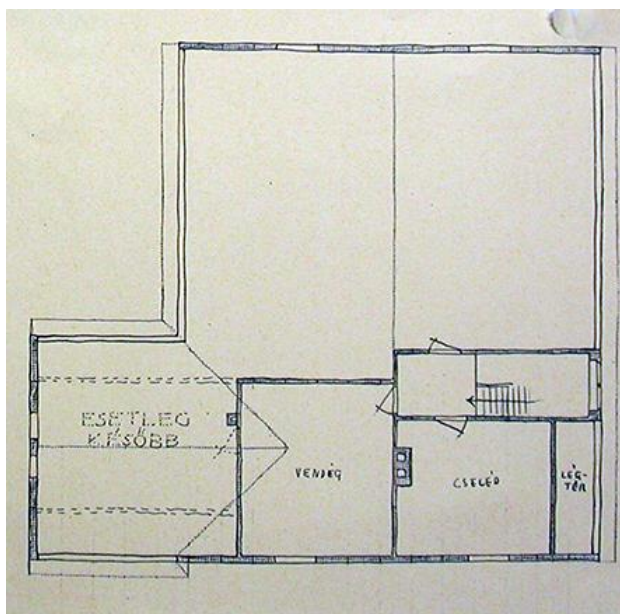
A Kner-ház a Kossuth Lajos utca 16. szám alatt található, négyzetes telken épült, közvetlenül a nyomda szomszédságában. A terület körülbelül 300 m²-t ölel fel. Az L-alakú épület alapvetően egyszintesnek tekinthető, melyhez pince és padlástér is tartozik.

22. sz. kép Gyomaendrőd, Kossuth Lajos utca 16.

Földszinti alaprajz

Készítette: Enyedi Mária⁶⁸

23. sz. kép Gyomaendrőd, Kossuth Lajos utca 16.

Padlástér alaprajza

Készítette: Enyedi Mária⁶⁹

Eredetileg a mosókonyha és a tüzelőanyag-, zöldségraktár kapott helyet a pincében. A földszinten volt a szalon, a hall, a könyvtár, a lakó- és hálószobák, a konyha és a fürdőszoba. A vendég- és cseléd-szobák a padlástér udvar felőli részében helyezkedtek el, illetve a tervek alapján a manzárdtető alatti padlástér további beépítésének lehetőségét is figyelembe vették.

⁶⁸ A gyomai Kner Nyomdaipari Múzeum gyűjteménye

⁶⁹ A gyomai Kner Nyomdaipari Múzeum gyűjteménye

A kiviteli szerződést 1925. március 31-én írták alá. A szerződésben leírtakat tartva 1925. november 15-én Kner Imre és családja birtokba vehette az új házat, annak ellenére, hogy az építkezés során számos nézeteltérés volt a megbízó és a kivitelező között. Oka a tervektől néhol eltérő, rossz minőségű kiviteli munka volt. A teljes építkezés 720 925 000 korona összegből valósult meg. Az egyedülálló épület 1927-ben a német „Innendekoration” folyóiratban is publikálásra került, majd azon cikk alapján a „Magyar Iparművészetben” is megjelent.

Miután Kner Imre és felesége a koncentrációs táborok áldozatául esett, az épületet magánbérlők lakták, majd gyakorlóóvoda és mintaóvoda kapott helyet benne. 1969-ben múzeummá alakították, mellyel egy időben az Országos Műemléki Felügyelőség műemlékké nyilvánította. Az épület mai megjelenése az 1981-es helyreállítási munkálatok eredményét tükrözi, melyre a tartószerkezetek megrongálódása miatt volt szükség.

24. sz. kép A ház főhomlokzata

Készítette: Enyedi Mária

A nyomda 1970-es kiadványában megjelentek szerint a ház „*kívül és belül neobarokk, népi barokk motívumokkal*”⁷⁰ díszített, azonban ma már tudjuk, hogy nem egészen erről van szó. Az egyszerű udvari homlokzattal ellentétben, az oromfalas utcai homlokzat első ránézésre valóan népi-barokk vonásokat mutat, azonban a részleteket jobban megfigyelve inkább kifigurázza azt. Az emeleti hálósobák kagylós kötényű, szegmensíves ablakain még megjelennek a barokkos vonások, azonban a homlokzatot tagoló pilaszterek, de legfőképp az oromfal zárásaként jelen levő voluták kiképzése már rendkívül groteszk. Kozma, reprezentatív barokkos könyvdíszjeinek egyike a ház utcai homlokzatára is felkerült, továbbá - s talán ezzel utalva a Kner-család könyvkötő múltjára -, úgy tűnik, mintha az összes díszítő kedvét a könyvtárszoba ablakának keretezésén élte volna ki. Kihangsúlyozva ezt, a zeneszoba csupán egy szegényes, kovácsoltvas ablakkosarat kapott. „*Mintha a tervező tréfát akart volna űzni az országot uraló neobarokk villák úrhatnámságából. Az egész főhomlokzat kulisszának, a külvilágnak szóló maszknak tűnik, mely mögött egy józan és jó ízlésű, dolgos polgárcsalád éli békés hétköznapijait.*”⁷¹

Ilyen szemszögből nézve a ház utcai homlokzatát, már nem is tűnik „*félreértett barokk homlokzatnak*”⁷², sokkal inkább az art deco egy egyéni „kozmas” változatát vélhetjük felfedezni benne.

⁷⁰ Petőcz Károly: Kner Nyomdaipari Múzeum. Kner Nyomda, Gyoma, 1970

⁷¹ Puhl Antal, Ferkai András, Marótzky Katalin, Masznyik Csaba, Szalai András: Magyarország híres villái. FOIBOS BOHEMIA o.p.s., Prague, 2013

⁷² Beke László – Varga Zsuzsa: Kozma Lajos. Akadémia Kiadó, Budapest, 1968. 24. oldal

Megemlítendő, hogy a lakás belső terei is Kozma tanácsai szerint lettek kialakítva, így a belsőépítész minden részletében követte a külső megjelenés stílusát. A Kner Nyomdaipari Múzeumban jelenleg is megtekinthető a Kozma Lajos bútorait bemutató állandó kiállítás.

25. sz. kép Kozma Lajos által tervezett, art deco bútoregyüttes. A bútorok 1928-ban, Szegő Zsigmond Rómer Flóris utcai lakásába készültek a lányszoba berendezéseként. Szegő Anna bútora ma a Kner Nyomdaipari Múzeum tulajdonát képezi.

Készítette: Enyedi Mária

3.3.4. Összehasonlító elemzés

Pontosabb képet legegyszerűbben úgy kaphatunk Kozma újító szándékú építészetéről, ha épületeinek megjelenését összevetjük egy, a kor elvárásainak valóban megfelelő neobarokk villával. Erre a célra keresve sem találhatnánk alkalmasabb épületet, mint Wälder Gyula egykori lakóháza, melyet egykoron ő maga tervezett.

3.3.4.1. 1928-1929 – Wälder Gyula villája, Budapest XI., Himfy utca 9.

Wälder Gyula hazánk neobarokk építészetének kétségkívüli és megkérdőjelezhetetlen képviselője, ki építészeti minőségben is mindig a legjobbat alkotta. Amint azt már említettük Wälder szigorúan ragaszkodott a stílus hazai, osztrák-magyar hagyományaihoz, így épületei gazdagon díszítettek. Ennek következtében viszont az épület tömege jellemzően zárt, letisztult, egységes formát mutat. Nincs ez másként a Himfy utcai villánál sem. (Napjainkban a Szent Imre Egyházközség tulajdonát képezi.)

26. sz. kép A ház főhomlokzata

Készítette: A szerzők

A nagyméretű villán első ránézésre szembetűnik a tervezőre jellemző ornamentika, miszerint a díszítés a nyíláskeretekre koncentrálódik, feloldva ezzel a steril falfelületeket. A nyílások közül, az első emelet ablakai tűnnek ki díszes keretezésükkel és golyvás szemöldökpárkányukkal. Az utcai homlokzat főtengelyében elhelyezett kapuzatot barokk díszítésű pillérekkel alátámasztott erkéllyel hangsúlyozza. A tölgyfa kapu szegmensíves záródású. Wälder kedvelte a kézműves részleteket mind az enteriőrökben, mint pedig a homlokzaton, így feltételezhető, hogy a díszes kovácsoltvas erkélyrácsot ő maga tervezte. A földszint vízszintes hornyolású vakolatát párkány választja el a felső sík felületképzéstől. A szabadon álló, kétemeletes villát manzárdtető zárja, melynek tömegét a tetősíkból kiemelkedő ablak töri meg.

3.3.4.2. Következtetés

Véleményünk szerint, az elemzéseket végigolvasók számára nem szorul különösebb magyarázatra, - s mostanra számunkra is elfogadható tény -, hogy amennyiben Wälder Gyula építészete ma konzervatív barokknak minősül, a következetesen építkező „Kozma-barokkot” igenis újtó szándék jellemzi az országra jellemző historizáló igények közepette. (Talán pontosan ez a következetesség volt az oka annak, hogy oly sikeresen tudott Kozma művészete az art decot követően a modern szellemiség irányába továbbfejlődni.)

Amit ma neobarokknak hívunk, többnyire csupán belső tartalom nélküli díszes épületek. (Újra megjegyeznénk, hogy vannak kivételek, lásd Wälder Gyula munkássága.) Kozma Lajos Stefánia út 65. szám alatt található villáján még felfedezhetjük az e házakra jellemző zárt tömeget, kültéri lépcsőket, szimmetrikus reprezentatív nyílásokat, erkélyeket, pilléreket, baluszteres mellvédeket, műkőfaragványokat, díszes kovácsoltvas elemeket, törtvonalú manzárdtetőt, stb. Vélhetően az építető szándéka és elvárása is hozzájárult a ház végleges arculatához.

Ezzel szemben a Zivatar utcai lakóházon már az épület tömegében is feltűnik a változás, de Kozma egyedisége a díszítésben még inkább megjelenik. A szecesszióból átmentett motívumok egy stilizáltabb, újraértelmezett, olykor elnagyolt formája tűnhet fel a szemlélőnek – lásd az oldalkert felőli végfal volutás attikáját -. (Az art deco kedvelt díszítő motívumai közé tartozott a tulipán, különböző füzérek, levelekkel szegélyezett virágbimbók, tört vonalak, stb.)

Kétségtől a gyomai Kner-villán a legszembetűnőbb a változás és az ellentét az „elvárt” építészettel. A ház ezt a laikus szemlélőnek is bizarr, ám építészeti logikának is ellentmondó homlokzatának köszönheti. A fentebb említett elnagyolt voluta motívuma itt még hangsúlyosabban jelenik meg, valóságosan gúnyt űzve a kor politikájából és társadalmából.

Horányi Éva szavaival élve: „Kozma efféle munkáit szemlélve – leginkább bútorait, de pl. a Kner házat is - mindig az jut eszembe, hogy valamiféle karikatúrái a historikus formáknak. (...) Olyan érzésem van ezekkel a házakkal kapcsolatban, mintha a belsőben kialakított és valóban elég egyéni „kozmasságot”, mint egy mintás zoknit, ráhúzta volna a homlokzatokra.”⁷³

A Kner-család háza jó példával szolgál az oly sokat emlegetett megrendelő személyére, miszerint az art deco tradíciót követő modern épületei a jómódú, értelmiségi polgárok számára készültek, és nem egyeznek az újjgazdag réteg alacsony minőségű neobarokk villáival.

A végleges következtetések levonása előtt érdemes elolvasni Reichart Dóra és Horányi Éva, a téma szakértőinek véleményét a vizsgált témával kapcsolatban. Az interjúk a 2-es és 3-as számú mellékletben találhatóak.

⁷³ Részlet a Horányi Évával készített interjúból

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatunk utolsó fő szakasza az összegzést és a következtetéseket tartalmazza. Ebben a részben fejtjük ki a dolgozat írása közben kialakult gondolatainkat, véleményünket a témával kapcsolatban, s teszünk ajánlást a további kutatómunkához.

A dolgozat nem törekszik teljességre az életművet tekintve, csupán Kozma sokrétű alkotói pályájának egy szegmensét próbálja a lehető legnagyobb alapossággal bemutatni és felkelteni az érdeklődést a téma iránt. Továbbá összefoglaló dokumentumként szolgál, és egyfajta felvezető szerepet vállal, kiinduló alapot nyújt további kutatómunkánkhoz.

A dolgozat, felépítését tekintve a következőképpen alakul:

Mindenekelőtt fontosnak éreztük, hogy az olvasó, mielőtt beleveti magát a témába, megismerje Kozma munkásságát, s ezáltal személyét. Ehhez nyújt segítséget a rövid, áttekintő életrajz.

Ezt követően egy teljes fejezetet szánunk az első világháború utáni Magyarország építészetéhez való viszonyulásának vizsgálatára, mely alapfeltétele a dolgozat témájának megértéséhez. A sokáig hangsúlyozott konzervatív és modern irányzatok szembeállításától kezdve, az újonnan felállított stílusterminológián keresztül jutunk el az országra ez idő tájt jellemző historizáló törekvésekig. A tanulmány nem terjed ki az összes, korban jelen lévő stílusra, ugyanis egyrészt ez a téma nem nélkülözhetetlen az általunk vizsgált kérdés tekintetében, másrészt terjedelmére való tekintettel külön dolgozat tárgyát képezhetné. Annál fontosabb azonban az ország „neobarokk társadalmának” stílusalakító szerepét vizsgálni. A szakirodalom sokáig a politikából táplálkozó megrendelői kényszer eredményének tekintette a korszakban épített, reprezentáló villák mindegyikét.

Aztán a '60-as években megjelent az art deco fogalma, mint a századforduló óta önállóan jelen lévő stílusirányzat. E szemüvegen keresztül, már úrhatnám neobarokk épületnek minősített villákat bíráltak felül, majd soroltak át az art deco kategóriájába. Ez a jelentős tévedés - Reichart Dóra felvetésére alapozva -, csupán a műltra modern felfogással tekintő társadalomra jellemző. A kortárs szakértők egyértelműen érzékelték, hogy a historizmus mellett párhuzamosan egy modern szemléletű, ám hagyományokat figyelembe vevő art deco is jelen van a művészetben, melynek megrendelői köre jellemzően a jómódú felső/középosztály.

Tipikus példa az itt felvázolt esetre Kozma Lajos '20-as évekbeli építésze, amelynek tisztázása a tanulmány fő célja.

Az eddigi vizsgálatok eredményének fényében kezdünk el foglalkozni a Kozma problémával a következő fejezetben. Ahhoz, hogy későbbi következtetéseink megállják helyüket, megpróbálunk minden lehetséges nézőpontot bemutatni. Először is, jellemzően az art deco ismeretének hiányában írt, s Kozma e korszakát tévelygésnek tekintő kritikákat vizsgálunk. Itt Kozma „gyengének” vélt építészetét – mintegy mentegetőzősként -, a Horthy korszak megtorlásainak következtében kialakult sanyarú helyzettel magyarázzák. Értik ez alatt azt, hogy mivel csak kevés házat volt lehetősége tervezni, kénytelen volt „engedelmeskedni” a politika „elvárt” építészetének és a megrendelői nyomásának.

A másik álláspont már felismeri az art decot, mint magyarázatot Kozma építészetére, s hozzáteszi, hogy nem Kozma volt az egyedüli a fentebb említett helyzetben. Ezen tábor mellé csatlakozva, s kiegészítve érveléseiket helyezzük Kozma stílusát európai viszonyok közé. Ebben az új perspektívában jelentős kapcsolódási pontokat találunk a német és osztrák művészet fejlődésével, melyet maga Kozma is alátámaszt. Egyéb érdekességként olvashatjuk a kor szakértőinek elismerő kritikáit Kozmáról, melyek szintén hozzájárulnak ahhoz, hogy Kozma sajátos stílusát, egy hagyományokat ugyan tisztelő, de újító szándékú art deconak nevezzük a neobarokkal szemben.

A harmadik fejezetben, a mindeddig határozottan ki nem jelentett „Kozma-barokkot” tűztük ki célul bemutatni. Felvezetésképpen megemlítjük a Budapesti Műhely és a Kner Nyomda szerepét a stílus kialakulásában és elterjesztésében. Ezt követően konkrét építészeti példák bemutatásával és egy összehasonlító elemzéssel mutatjuk be és támasztjuk alá mindazt, amiről eddig szó esett.

A mellékletek között, egy a dolgozatot kiegészítő írás is helyet kapott, melynek érdekessége, hogy a korszakra modern szemmel visszatekintő Kozma Lajos önkritikáját is tartalmazza. Továbbá itt találjuk az elemzett épületek teljes fotó-és tervanyagát, az építész e korszakához köthető további épületeinek listáját. Végül, de nem utolsó sorban pedig Reichart Dóra és Horányi Éva muzeológusok álláspontját is megismerhetjük a témában, egy-egy interjú keretén belül.

Véggövetkeztetés:

Bár próbáltunk pártatlanok maradni a dolgozat írása közepette, a témába egyre inkább beleásva magunkat rendkívül megszerettük Kozma Lajos kifinomult stílusát, személyének játékosságát, s azt a rendkívüli sokszínűségét, mely oly sokáig repítette őt alkotói pályája során. Talán nem véletlenül történt ez így.

A valós tények talaján maradva, úgy véljük, hogy személyes álláspontunk kialakítása során a lehető legtöbb nézőpontból vizsgáltuk a dolgozat bevezetésében felvetett problémát. A kérdésre, miszerint Kozma esetében „*Valóban neobarokk építészetről lenne szó?*”, nem lehet és nem is célravezető „egy szóban” válaszolni. Megfigyeléseink folyamán kialakult véleményünk a témával kapcsolatban reméljük, hogy hozzájárulást jelenthet az építészettörténet tudományához.

A Kozma Lajos 1920-as évekbeli munkásságához tartozó negatív felhang sokáig „jogosnak” minősülhetett a mostanra már ismert tudásanyag hiányában. Kozma modern alkotásait ismerve valóban furcsának tűnhettek a '20-as években tervezett épületei, főleg azért, mert a neobarokk stílusirányzatba sorolva sem találták biztos helyüket. A szakértők nem értették, hogy egy ilyen meghatározó művész, hogyan is sodródhatott ilyen „tévútra”. Erre születtek az olyan magyarázatok, minthogy Kozma kénytelen volt alkalmazkodni a Horthy-korszak kultúrpolitikájához és ezzel a neobarokk eszményéhez. Csakhogy nem ő volt az egyedüli ebben a helyzetben, alkotásai mégis egyedinek minősültek.

Az art deco modern szemléletű, ám tradíciókat tiszteletben tartó irányzatának felismerése, miszerint annak jelenléte már a századfordulót követő években érzékelhető, számos dologra magyarázattal szolgál. Ezt a felismerést erősítik Kozma és kortársai írásai, és a Kozma művészetében megkérdőjelezhetetlenül jelen lévő osztrák és német párhuzamok.

Ezen tények azonban, s az, hogy ma már alkotásait az art deco kategóriájába soroljuk, még nem jelentik azt, hogy az alkotó művészetére ne lett volna hatással a korra jellemző „divat”. A Horthy-korszakban igenis kénytelen volt kompromisszumot kötni a mutatkozó igényekkel, ha meg akarta kapni azt a kevés munkát, ami akkoriban egyes tervezőknek jutott. Ebből azonban nem következik egyenesen, hogy azonosulni is tudott a reprezentáló neobarokk eszményével. (Ezt jól mutatják a 20-as évek végén, 30-as évek elején megjelent írásai is.) Kozma, univerzális szemléletének köszönhetően, egyszerűen tudomásul vette az országban jelen lévő igényeket és élt a lehetőségekkel. Egy rendkívül tehetséges művész volt, aki a „piacról élt”. A rá jellemző rendkívüli igényességből azonban mindvégig mit sem engedett.

Ebből látszik, hogy épületeinél szó sincs tévelygésről és a „divat” felületes követéséről. Mindössze játékos személyiségéből adódóan feszegette a határokat, s titkon gúnyt űzött a korszakból ezzel is küzdve a politikai nyomás ellen.

Kozma Lajos ezen korszakának munkásságát tehát nem neveznénk hagyományosan értelmezett neobarokknak, amit emiatt kritizálni kellene. Sokkal inkább Kozma sajátos, „kozmas” stílusáról van szó. A „Kozma-barokk” napjainkban egyfajta gyűjtőfogalomnak tekinthető Kozma 1920-as évekbeli munkásságára, s nem csupán a barokkos formavilág módosulásáról van szó. Ezen időszak produktumait vizsgálva egyértelműen nyomon követhető a stílus következetes fejlődése és, hogy azt újító szándék jellemzi az országra jellemző historizáló igények közepette. A „Kozma-barokk” fokozatosan alakult át historizálásból korszerű stílussá. Tudatosan értelmezett át már ismerős, tradicionális motívumokat, ezzel felkeltve megrendelői érdeklődését valami „nem mindennapi” iránt. A korszerűsége sarkallta megbízóit, mindeközben pedig szigorúan ragaszkodott gyökereihez, amelyeket német és osztrák mintákhoz hasonlóan, modern szemlélettel és személyének egyéniségével kiegészítve, egy rendkívül egyedi és összetéveszthetetlen, példateremtő stílust hozott létre.

Ajánlás a témával kapcsolatos kutatómunkához:

Kozma munkásságának további kutatását csak ajánlani lehet. Igaz ez az általunk feszegetett témára, s a művész teljes alkotói pályájára egyaránt. Egyrészt iskolapéldaként szolgáló pályafutásából mi is rengeteget tanulhatunk, másrészt rengeteg az életművel kapcsolatos megválaszolatlan kérdés. Kozma a legtöbbet publikált szerzők közé tartozott. Terveinek mennyiségét és minőségét látva, lenyűgözi – és egyben megdöbbeníti – a kutatót, hogy hogyan is tudott ilyen mennyiségben, és ilyen minőségben alkotni. Nem beszélve arról, hogy számos, az utókorra hagyott alkotásáról nem is tudunk. Ez mindenképpen ösztönzően hat a kutatás folytatására, főleg tudva azt, hogy a Kozma hagyaték elérhető, és jó barátja, Kaesz Gyula hagyatékában is tetemes mennyiségű, még ki nem adott anyag, kézirat található Kozmától.

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet - Kozma Lajos válasza művészetének fogadtatására

„Milyen volt kapcsolata az emberekkel? Olyan, amilyen a társadalommal való kapcsolata volt: akarat és harc mindig a jobbért, tökéletesebbért. A nagy erő, a mély önkritika birtokában lépi át újra és újra az önmaga által egyre magasabbra állított mércét, vissza sem nézve az elért eredményre, sikerekre. A szó szoros értelmében tépi el, semmisíti meg és szórja szét rajzait, vázlatait, mert a géniusz nyugtalan kérlelhetetlenségével mindig jobbra törekszik”⁷⁴

Koós Judith

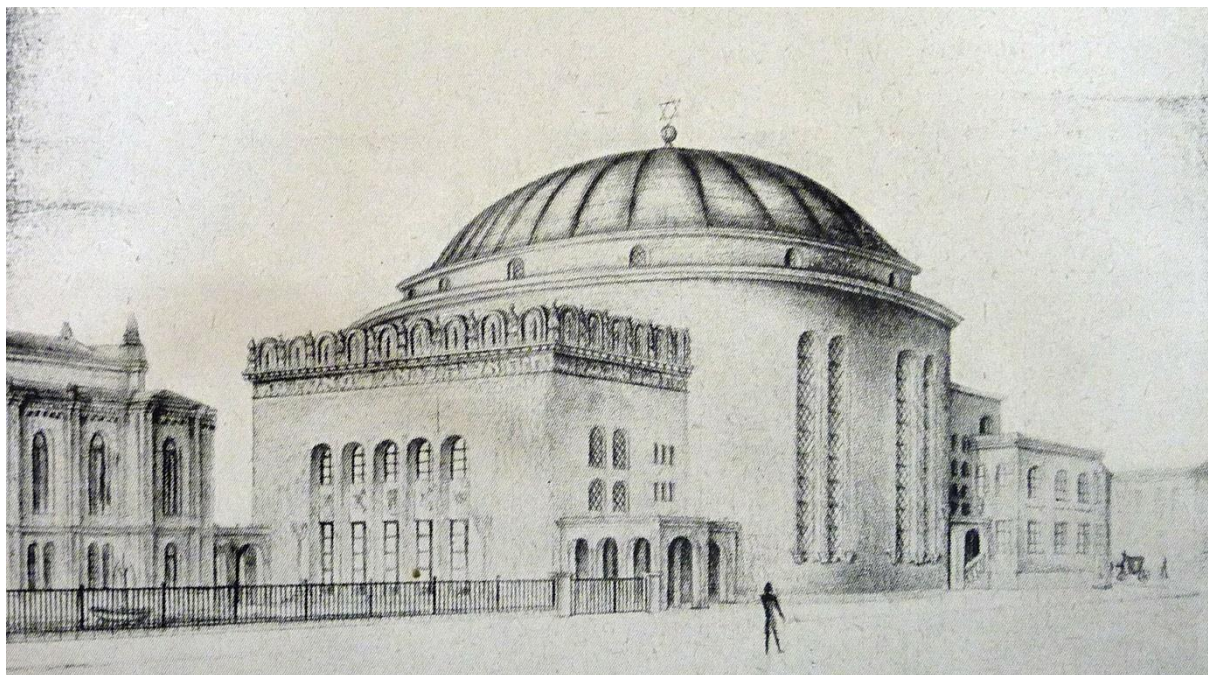
Az egyes művészek munkásságának, bizonyos alkotásainak megértésénél rendkívül sokat segíthet, ha ismerjük a művész saját gondolatait a témával kapcsolatban. Nem kevésbé érdekes téma, hogy az alkotó pár év elteltével hogyan tekint múltbéli munkáira. A következőkben olyan építészeti kritikákkal, önkritikákkal foglalkozunk, amelyek Kozma Lajos 1920-as éveinek építészeti munkásságával kapcsolatban keletkeztek. Az írást pusztán érdekességből is érdemesnek tartjuk bemutatni, azonban egyfajta átvezetésként is szolgál Kozma modern korszakába, amelyet mindenképpen szeretnénk tanulmányozni a jövőben. Így dolgozatunk kiegészítése mellett tekintsük ezt a fejezetet leendő munkánk felvezetéseként.

Bierbauer Virgil kritikájáról

Legelső példaként szerepeljen Kozma Lajos válasza a Tér és Forma szerkesztőjének, Dr. Bierbauer Virgilnek, amelyben az 1924 és 1929 között elkészült kassai zsinagógáról írt 1929-es építészeti kritikára⁷⁵ reagál. Bierbauer Virgil az épülettel kapcsolatban negatívumként azt hangsúlyozza, hogy régebbi korok formáit összekeverve, legkülönbözőbb stílustörődékekből új stílust alkotni tilos, ezzel az új építészet hitelét rombolja az elkövető.

⁷⁴ Koós Judith: Kozma Lajos munkássága. Grafika Iparművészet Építészet. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975. 222. oldal

⁷⁵ Dr. Bierbauer Virgil: A kassai templom – Kozma Lajos műve. In: Tér és Forma, 1929. 9. szám, 414-415. oldal

27. sz. kép A kassai templom pályadíjnyertes tervrajza.

Készítette: A szerzők⁷⁶

Kozma a Tér és Forma következő számában így reagál mindezekre: „Vagy régi stílusok művészi újrakeltői legyünk mi építésszek vagy teljesen korszerűen építsünk, de e két istent egyszerre szolgálnunk nem lehet és nem szabad. Ennek a megállapításnak teljesen igaza van, (...) de kevésbé lehet ma még igaza a templomépítészet terén.”⁷⁷ Kozma ezen érve mellett szól Komor János írása, mely szerint: „A tradíció és új formák elkeseredett küzdelmében a templomépítés elszigetelten áll, itt nem érvényesítheti a modern építészet a maga elveit.”⁷⁸ Ebből fakadóan jegyzi meg Kozma, hogy rendkívül fontos figyelembe venni a bírálat tárgyát képező alkotásról, hogy milyen időben, milyen korszaknak épült - továbbá nem elfelejtendő, hogy az építész milyen stílusban alkot azt az épület műfaja is meghatározza -. „Lehetetlennek tartom azt az álláspontot, amikor egy későbbi, viszonyaiban lényegesen megváltozott kornak, a szemüvegén keresztül ítélkezünk.”⁷⁹ – érvel Kozma, utalva arra, hogy az 1920-as évek végén, 1930-as évek elején kibontakozó modern szemlélettel nézve tévesen lehet ítélkezni egy a korábbi kornak épült alkotásról (a zsinagóga tervei 1924-ben készültek el). Emellett Kozma Lajos, válaszában a korábbiakban említett, a korszakra jellemző megrendelői nyomásra is utal.

⁷⁶ Major Máté: Kozma Lajos, az építész. In: Új Építészet, 1949. 4. évfolyam 2-3. szám, 49. oldal

⁷⁷ Kozma Lajos: Az építészeti kritikáról. In: Tér és Forma 1929. 10. szám, 456. oldal

⁷⁸ Komor János: Templomépítészet. In: Tér és forma, 1928. 1. szám

⁷⁹ Kozma Lajos: Az építészeti kritikáról. In: Tér és Forma 1929. 456. oldal

Továbbá arra, hogy az építész művét sok esetben az építési program nagy erővel korlátok közé szabja azáltal, hogy ezt készként kapja munkáltatójától. *„A jó kritikának tudnia kell, hogy minden építészeti alkotás két részből áll: a programból és megoldásból: programot, mint feladatot az építész készen kapja, a legtöbb esetben nincsen és nem is lehet beleszólása.”*⁸⁰ Ha azonban korábbi korszakának bírálatát keressük, a leglényegesebb mondata Kozmának tulajdonképpen egy zárójeles megjegyzése a kritikára írt válaszából: *„A legutóbbi számban megjelent s a kassai templomról szóló bírálat felsorolja az épület hibáit, (amiket nem céлом itt részletesen taglalni, mert ma már sokban nem értek egyet akkori felfogásommal)”*.⁸¹ Az érvelését szintén egy, a neobarokk és a modern korszakának viszonyáról mindent elmondó kijelentéssel zárja: *„Végezetül szeretném, ha jól megértene az olvasó. Nem vitáról van szó, én már rég elfelejtettem a vita tárgyát, a kassai templomot, s hogy ma már tovább tartok”*.⁸²

Kállai Ernő kritikájáról

Kállai Ernő 1926-ban a Nyugat című folyóirat 6. számában átfogóan a húszas évek-, illetve Kozma Lajos belsőépítészét bírálja. Kiemeli, hogy a jó belsőépítészet alapvetően az emberi életműködésektől, hajlamoktól és szokásoktól függően változik, így a bútorokat úgy kell megtervezni, hogy minden ilyen követelményekhez igazodni tudjanak. Azonban ezek az elvárások az emberek társadalmi helyzetétől függően mások, életigényeink más és más lehetséges berendezést kívánnak meg. Ha megfelelően használható, élhető belsőépítészetet akarunk létrehozni, ezekhez az igényekhez kell igazodnunk, azonban itt a célszerűség mellett az esztétika is egy fontos szempont. Kállai Ernő a húszas évek korszakát, melyet a „szélsőséges individualizmus” koraként emleget, esztétikai nézőpontból így bírálja: *„Ma a lakáspraktikumot a szépítés kiszámíthatatlan szeszélyei cicomázzák, csak hogy a tulajdonos öszemélyiségének kényes önkultusza méltó hajlékot kapjon.”*⁸³ Kozma Lajos belsőépítészetről, ornamentikájáról viszont egy másféle véleményen van. Kozmát a „merkantil- és fináncburzsoáziának reprezentatív művészenek”⁸⁴ nevezi. Ezt a társadalmi réteget a múlttól való eltávolodás, illetve bizonyos mértékű függetlenedés, tulajdonképpen a tradicionalizmust egyfajta modern magatartással való kezelése jellemzi.

⁸⁰ Kozma Lajos: Az építészeti kritikáról. In: Tér és Forma 1929. 456. oldal

⁸¹ Kozma Lajos: Az építészeti kritikáról. In: Tér és Forma 1929. 457. oldal

⁸² Kozma Lajos: Az építészeti kritikáról. In: Tér és Forma 1929. 457. oldal

⁸³ Kállai Ernő: Kozma Lajos. In: Nyugat 1926. 6. szám 522-528. oldal

⁸⁴ Kállai Ernő: Kozma Lajos. In: Nyugat 1926. 6. szám 522-528. oldal

Kozma védelmére Pusztai László a következőképpen érvel: *„S ha igaza is van Kállai Ernőnek, aki Kozma bútorait a kor anakronisztikus termékeinek tartotta, melyek csak egy kiválasztott réteg, a nagypolgárság igényeit volt hivatva kiszolgálni, de nem vette figyelembe azt a tényt, hogy a korabeli Magyarországon bútort tervezni művészi színvonalon nem jelenthetett egyet a néptömegek igényeinek kielégítésével.”*⁸⁵ Kállai Ernő a továbbiakban azonban azt is kiemeli, hogy Kozma Lajos a magyar hagyományokban keres biztos talajt és gerincet. *„Rajongó lelkesedéssel, fáradhatatlan kutató ösztönrel járja a múlt és benne különösképp a felvidéki magyar múlt emlékeit, hogy mindent átmentsen belőlük a jelenbe, amit csak lehet.”*⁸⁶ Beláthatjuk, hogy Kozma Lajos „őszinte” tradicionalizmusa és ebből származó törekvése, amely során a múlt és jelen között feszülő fejlődési lehetőségeket kívánta feltárni, illetve az elvárt nagyvárosi burzsoá-igényeknek való megfelelés között ellentmondások állnak fenn. Ez Kállai Ernő szerint: *„Arra készítetik Kozmát, hogy a múlt széles és súlyos pompaszeretét a maga egészében föltárva, azt a számára idegen, modern talajba ültesse át.”*⁸⁷ Ezen kettősségből mégis létrejövő harmóniát, mely Kozma különleges tehetségével és egyediségével magyarázható, Kállai Ernő tökéletesen rávilágítva így írja le: *„Kozma ornamentikája alighanem a legvirulóbb és egyben legintellektuálisabb vegetációja tisztán díszítő formáknak, melyre a modern európai enteriőrművészetben példát tudunk. És ami egészen megkülönböztető sajátossága: két, alapjában különböző stílussal rendelkezik. Van egy Kozma Lajos, egy kényeskedésekre és extravaganciákra hajló, modern nagyvárosi burzsoá-esztéta. És van egy másik Kozma, az, akit már ex libriseiből is ismerünk, akinek kedvesen félszeg, csattanós színű, népes naivitásokban telik legfőbb öröme.”*⁸⁸

Háy Gyula kritikájáról

A következőkben áttérnénk Háy Gyula 1929-es írására, melyet szintén a Tér és Forma publikált. Háy Gyula műve abból a szempontból lényeges, hogy 1929-ben íródott mely kritikus időpontnak tekinthető Kozma életében - ahogyan korábban is utaltunk rá -, ugyanis ekkor kezdte el átítatni alkotásait a modern hatás.

⁸⁵ Pusztai László: Kozma Lajos (1884 – 1948) építész emlékkiállítása. O.M.F. Magyar Építészeti Múzeuma, Székesfehérvár, 1984-1985. 13. oldal

⁸⁶ Kállai Ernő: Kozma Lajos. In: Nyugat 1926. 6. szám 522-528. oldal

⁸⁷ Kállai Ernő: Kozma Lajos. In: Nyugat 1926. 6. szám 522-528. oldal

⁸⁸ Kállai Ernő: Kozma Lajos. In: Nyugat 1926. 6. szám 522-528. oldal

Húszas éveinek barokk stílusáról, ornamentikájáról Háy Gyula így vélekedik: *„Kozmánál az ornamentika lényegesen több olyan kísérőmuzsikánál, amelynek létjogosultságát végre is szintén el kell ismerni, mert jó és mert a lélek mélyéről fakadó grafikus-szenvedélyéből származik.”*⁸⁹ Szerinte Kozma Lajos fejlődésében az ornamentikának nagyon fontos szerepe volt, ez volt az, ami Kozmát a barokk-tradícióba való beolvadástól, az elvárt, szabályos neobarokk stílustól a legkritikusabb pillanataiban is megóvta, *„ami az időszerű iparművészettel való kapcsolatát biztosította és mindig a mához, az ezer forrásból táplálkozó korszerűhöz kötötte.”*⁹⁰ Összegezve elmondhatjuk, hogy Háy Gyula szerint Kozma Lajos sajátos díszítő stílusával, építészete egyedivé, a korszakra jellemző neobarokktól különbbé tudott válni úgy, hogy mindvégig korszerű maradt emellett. A húszas évek végén bekövetkező stílusváltása Kozma ornamentikáján is nyomon követhető, ugyanis ekkor a korábban rá jellemző díszítés háttérbe szorul. Helyét a modern hatására a „konstruktív grafika” veszi át. Ezen stílusbeli- és nyilván vele együtt járó ideológia váltások Háy Gyula szerint Kozma nagy „változóképességéről”, „történelmi lelkiismeretéről” és „a jelennel való veleérzéséről” tanúskodnak. 1929-ben a Nyugat című folyóiratban pedig a következőképpen ítéli meg a modern távlatából Kozma neobarokk korszakának lenyomatát: *„De Kozma művészete sohasem szakított teljesen a barokk-, a feudálishagyományokkal. Ez is jellemzően polgári vonás nála. Bár lényegében az építészeti alkotást sokkal inkább funkcióértékekből létrejövőnek látja, mint a barokk-kor, bár tervezésében, sokkal konstruktívabb, mint az, és sokkal kevésbé festői és teatrális észjárású, mégis a barokkban kitenyészett patetikus előkelőségnek az a tisztelete, ami a polgár mentalitásának elmaradhatatlan eleme, nála kezdettől mindmáig megvan.”*⁹¹

Kozma Lajos kritikái

Ahogy korábban említettük a kritikák mellett érdekesnek és fontosnak tartottuk utánajárni, megvizsgálni, hogy Kozma Lajos a modern korszak távlatából visszatekintve, hogyan ítélte meg a korábbi díszítő stílust, amely rá is jellemző volt, még ha nem is hagyományos módon művelte azt.

Következzék tehát néhány idézet tőle, melyeket 1930-ban a Tér és Formában immár, mint főmunkatárs írt.

⁸⁹ Háy Gyula: Kozma Lajos, ahogy ma látjuk. In: Tér és Forma 1929. 287. oldal

⁹⁰ Háy Gyula: Kozma Lajos, ahogy ma látjuk. In: Tér és Forma 1929. 287. oldal

⁹¹ Háy Gyula: Kozma Lajos. In: Nyugat, 1929. 12. szám

Az első Heinrich Lauterbach breslaui építész kiállítási házáról írt rendkívül szókimondó kritikájában szerepel: „Az alsó kép viszont annak a hálaisten elmúlt kornak a szörnyszülötteit tárja elénk, amikor az iparművészet fogalma alatt még „díszítő művészetet” értettek. Ahogy a primitív ember szép emberi formáit tetoválások csúfítják el, úgy húzódnak meg a negyven év előtti ember egészségügyi berendezési e díszesen nevetséges köntösben.”⁹² Állítja mindezeket Kozma Lajos a folyóiratban, a kritika alatt leközzölt díszített toalettet és mosdót ábrázoló képről, kiemelve a lényegét, hogy számára immár „a forma mégis magasabbrendű valami, mint a díszítés.”⁹³

28. sz. kép Gazdagon díszített toalett és mosdó képe, amelyre Kozma utal
Készítette: Ismeretlen⁹⁴

⁹² Bortnyik Sándor, Kozma Lajos: Technika és művészet. In: Tér és Forma 1930. 3. évfolyam 155. oldal

⁹³ Bortnyik Sándor, Kozma Lajos: Technika és művészet. In: Tér és Forma 1930. 3. évfolyam 155. oldal

⁹⁴ Bortnyik Sándor, Kozma Lajos: Technika és művészet. In: Tér és Forma 1930. 3. évfolyam 155. oldal

Második idézete „A mai térhatásról” című írásából való, mely az 1930-as júniusi Tér és Formában olvasható. Itt a túlzott díszítésektől mentes, ésszerű és nem reprezentációs jellegből elhelyezett bútorok okozta új térhatásokról ír: *„A mai bútor célja a legteljesebb célszerűség a legkevesebb igénybevétellel (és ez nemcsak szerkezeti, de lélektani is). Amikor lemond a reprezentációról és helyette a hétköznapiak zakóruháját ölti magára a koncentráció szolgálatában, úgy feltétlenül keresi azokat a szempontokat, melyek szerint ezeket a tulajdonságokat a legjobban érvényesítheti a térhatásban.”*⁹⁵ Kiemeli, hogy a (korábban rá is jellemző) dekoratív és reprezentális szempontok helyét le kell cserélnie a funkcióknak való teljes megfeleltetés, mely során minden bútor a maga helyére kerül.

Valóban érdekes kérdés tehát, ha belegondolunk, hogy amikor Kozma ilyen kijelentéseket tett, melyek pontosan a korábban rá is jellemző stílussal ellentmondásosak, vajon hogyan vélekedett saját korszakáról. Erre legegyszerűbben választ akkor kapunk, ha a korábban a kassai zsinagógánál már említett kijelentésére gondolunk, ahol arra utalt, hogy a húszas éveinek korszakát teljes mértékben letudva, már másképpen gondolkodik, ítéli meg az értékeket. Ezt az ideológiájában bekövetkező váltást nagyon jól tükrözi „A magyar tradícióról” című írása is. Ezen fejezetünket így egy ebből vett idézettel záránk.

*„Nem nehéz újnak és modernnek lenni. Csak belső ösztönünkre kell hallgatnunk és nem szabad elfelejtenünk, hogy mire tanít a magyar tradíció, mire vágyunk, mit akarunk? Üde, világos lakást, kevés de harmonikus színt, kevés de jó díszet. Szép profilok ereje többet ér, mint egy véka cifra dísz. Tiszta, egyszerű főformát. Nem kell aprólékos halmaza a formáknak. Hangsúlyozni azt a keveset, amivel hatni akarunk. Élje a maga életét: tetőtől talpig egységes legyen! Ahol elbírja: architektúrát, ahol kell: játékos könnyedséget. De mindig szerveset, dinamikusát, elevenet. Azután becsületesen, jól legyen megcsinálva s ne mutasson mást, mint a mi.”*⁹⁶

⁹⁵ Kozma Lajos: A mai térhatásról. In: Tér és Forma 1930. 3. évfolyam 292. oldal

⁹⁶ Kozma Lajos: A magyar tradícióról. In: Magyar Iparművészet 1926. 2. szám

2. számú melléklet - Interjú Reichart Dóra művészettörténéssel, az Iparművészeti Múzeum muzeológusával

1. Bemutatkozna egy-két mondatban?

Diplomámat az ELTE Bölcsészettudományi Karának művészettörténész szakán szereztem 2007-ben. 2006 óta dolgozom az Iparművészeti Múzeumban, 2009-ig annak filiáléjában, a Nagytétényi Kastélyban kortárs iparművészeti tárlatok rendezésével foglalkoztam, 2010 januárjától az Adattári Gyűjtemény főmuzeológusaként tevékenykedem.

2. Elmondaná pár szóban, hogy pontosan mivel foglalkozik?

Az Iparművészeti Múzeum Adattári Gyűjteményének kézrajz, terv és festmény anyagát kezelem, leltározom és gyarapítom, továbbá igyekszem segíteni a gyűjteményhez való hozzáférést kutatók számára. Kutatási területem a két világháború közötti, illetve a kortárs iparművészet, ezen belül is kiemelten foglalkozom a belsőépítészet és bútortervezés területeivel, továbbá ornamentika- és stílustörténettel. Jelenleg két életmű feldolgozása áll érdeklődésem középpontjában: Kovács Zsuzsa (1902-1974) belsőépítész, tervezőművésze illetve Tevan Margit (1901-1978) ötvösművésze.

3. Mikor kezdett el Kozma Lajos életművével foglalkozni, és miért pont Kozmát választotta?

Rendhagyó módon, Kozma Lajoshoz közvetett úton jutottam el. 2004-ben Erasmus ösztöndíjjal Bécsben tölthettem egy szemesztert, egy ottani szemináriumon dolgozathoz a Wiener Werkstätte egyik legkiemelkedőbb tervezője: Dagobert Peche életművét kutathattam fél éven át. Peche óriási hatással volt kortársaira, így Kozma munkásságára is. A tanulmányaim során kibontakozó stíláriis kapcsolatrendszer, az izgalmas összefüggések ösztönöztek Kozma mélyebb megismerésére. Később szakdolgozatomat a hazai art deco enteriőrművészet stílustörténeti vizsgálatáról írtam, e tekintetben pedig megkerülhetetlen volt Kozma Lajos munkássága. Az adattári munkám még szorosabbra fonta a köteléket, Kozma hagyatékának nagy szelete gyűjteményünket gazdagítja, az életműhöz köthető tervanyagot magam kezelem.

4. Amennyiben egy mondatban kellene összefoglalni Kozma Lajos jelentőségét a magyar építészetben, hogyan szólna?

Olyan univerzális művésről van szó, akinek egész életművét ízig-vérig az adott „korszellem” hatotta át. Rendkívül jól reagált saját korának apró stiláris változásaira, igényeire, azonban ez nem jelentett egyet a divat felszínes követésével. Munkáiban mindig jelen van a gyökerekhez való ragaszkodás, a személyiségéből fakadó játékoság és dekorativitás iránti hajlam illetve nem utolsósorban az a mérhetetlenül magas minőségre való törekvés, mely szinte kivétel nélkül minden általa tervezett tárgy és épület magától értetődő jellemzője.

5. Véleménye szerint, mi az oka annak, hogy Kozma 1920-as éveinek építésze nem ismert olyan módon, mint a modern korszaka?

Nem gondolom, hogy korábbi munkássága mára kevésbé lenne ismert, hozzátéve, hogy természetesen rengeteg vonatkozásban kutatható még az életmű. Az azonban tény, hogy életművének különböző periódusait sokáig „rangsorolta” a szakma, és a húszas években született alkotásait – mint egyfajta közjátékot kezelve - negatív kritikával illette. Leegyszerűsítve, a magyar szakirodalom nagyjából a 70-es évekig – hasonlóan a külföldi példákhoz – egyetlen „fejlődési irány” hangsúlyozásával, modernista megközelítésben tárta fel a huszadik század első felének építészetét és tárgyalkotó művészetét. A kollektív és morális szempontú „sachlichkeit”-eszményét középpontba helyező szemlélet a legtöbb individuális, expresszív, historizáló tendenciát elhajlásnak tekintett. Magyar vonatkozásban ehhez társult továbbá az 50-es éveket követő ideológiai álláspont, mely a szocialista fejlődés irányvonalát követve értékítéletét a tömegnek szánt funkcionalizmusban fejtette ki. Az egyénieskedő, historizáló, kisipari, polgári ízlésű tendenciákat pedig, csakúgy, mint egy-egy alkotó jelen kategóriába sorolható korszakát a két világháború közötti szigorú, jobboldali politikájának kényszer alatti működésével magyarázta. A 60-as évektől - többek között - a posztmodern és pop-art térnyerésével azonban a kutatások és a korszak elemzése is más megvilágításba került. Nem véletlen, hogy az art deco, mint „stílusfogalom” behatárolására való első kezdeményezések is ekkor indulnak meg. Kozma életműve jól példázza a szakma korszakhoz való hozzáállásának változásait is.

6. Mit nevezne „Kozma-barokknak”?

A „Kozma-barokk” kifejezéshez sokáig egyfajta pejoratív felhang társult, ezért magam nem is szerettem használni. Ugyanakkor mivel megkerülhetetlenül jelen van minden Kozmával foglalkozó irodalomban, az elmúlt évtizedek kutatásai egyre inkább le is választották róla ezt a negatív jelentéstartalmat. A „Kozma-barokk” egyfajta gyűjtőfogalommá vált a húszas években tervezett munkáira, holott nyugodtan megkülönböztethetnénk (ahogy amúgy annak idején Koós Judit is megtette) Kozma-rokokót vagy Kozma-chinoiserie-t és így tovább. Számomra a „Kozma-barokk” a Rákóczi-kort megidéző - főleg észak-magyarországi területekre jellemző - díszítőstílus és formaalakítás Kozma által átformált, stilizált, ugyanakkor népies naivitásban, szabadon és legtöbbször játékosan továbbvariált változata.

7. Ön szerint a művész e korszaka tévelygésnek tekinthető-e, ha azt mai szemmel vizsgáljuk a későbbi modern korszakához viszonyítva?

Nem gondolom, hogy mára bárki is komolyan eltévelyedésnek tekintené. (Egyáltalán lehet-e egy művészi életműben, általánosságban „eltévelyedésről” beszélni? Mára a stíluskritikai vonatkozású kutatások teljesen más megközelítéssel dolgoznak...)

8. Mit gondol, mi „irányíthatta” a tervezőt?

Kozma sok helyen és formában kifejtette véleményét arról, milyen utat képzelt el a húszas években a hazai ipar- és építőművészet számára. Főleg németországi példákra hivatkozva, kimutatva a hazai kiemelkedő történelmi stílust, azt modern látásmóddal, egyéni színezettel, a művész önnön hangvételével megtoldva, mindentől megkülönböztethető, nemzeti vonásokat tükröző iparművészet megteremtését helyezte középpontba. „Kozma-barokkja” véleményem szerint pontosan erről szól. Ehhez hozzájárult természetesen saját, rendkívül játékos személyisége, amely tökéletesen hozzáidomult a fenti kifejezésformához. A dekorativitáshoz való vonzalma emellett – bár más formában - de később, modernista korszakában is sajátja maradt.

3. számú melléklet - Interjú Horányi Éva művészettörténéssel, az Iparművészeti Múzeum muzeológusával

1. Bemutatkozna egy-két mondatban?

Húsz éve dolgozom a budapesti Iparművészeti Múzeumban, muzeológusként. A bútorgyűjtemény főmunkatársa vagyok, 8 éven át annak vezetésével voltam megbízva.

2. Elmondaná pár szóban, hogy pontosan mivel foglalkozik?

A muzeológusi munka sokrétű és változatos. A gyűjteményünk kb. 4000 darabból áll, a középkortól napjainkig mindenféle bútortípust és lakberendezési tárgyat gyűjtünk, amelynek anyaga jellemzően a fa. A műtárgyakkal való adminisztrációs teendők (leltározás, nyilvántartás stb.) mellett szakértői tevékenységet végzek más intézmények számára, kiállításokat, kiadványokat készítünk elő, tudományos kutatásokat végzek a műtárgyanyagra vonatkozóan, ezek eredményeit publikálom. Szűkebb szakterületem a 19-20. századi enteriőr- és bútorművészet, de a gyűjtemény összetettsége miatt más korszakokkal is foglalkozom.

3. Mi motiválta erre a pályára?

Mindig érdekelt a környezetkultúra, vonzódom az építészethez és a szép tárgyakhoz. A történész diploma megszerzése után vettem fel a muzeológia szakot. Ez a döntésem szerencsésen utat nyitott, hogy olyan pályám legyen, amit kimondottan élvezek.

4. Mikor kezdett el Kozma Lajos életművével foglalkozni, és miért pont Kozmát választotta?

Már majd' negyed százada annak, hogy először jártam Kozma Lajos egyik közismert épületében. A ház a Rózsadombon áll, abban az utcában, ahol Király József bútortervező is élt. Általa - akinek serdülő korában még volt alkalma nagybátyja asztalosműhelyében találkozni a Mesterrel - jutottam el a villába, amikor modern családi házokról szóló, készülő szakdolgozatomhoz, afféle esettanulmányokként kerestem jó példákat és történeteket. A később ismétlődő látogatásokhoz kötődő élmények egész további érdeklődésemet, sőt pályámat meghatározták. A „tökéletes lakótér” benyomása volt ez, amelyet csak erősítettek a tulajdonos tapasztalatai és emlékei.

Az idős hölgygel való beszélgetések azt az egészen kivételesnek tekinthető lehetőséget nyújtották számomra, hogy személyesen az egykori megbízótól hallhattam Kozma egyéniségéről, munkamódszeréről, a megbízás és megbízók körülményeiről, elvárásairól. Szavaiból egy sokoldalú, építészetben és tárgyalakításban egyaránt jártas, tehetséges, igényes és pedáns alkotó képe rajzolódott ki, amely rendkívül kíváncsivá tett és hajtott afelé, hogy minél inkább megismerjem művészetét. Ráadásul a gyűjtemény, ahol akkoriban kezdtem dolgozni – bővelkedik Kozma alkotásokban, így kivételes közelségbe kerülhettem az életművével. Ennek tanulmányozása mindinkább erősített abban, hogy valóban egy rendkívüli figurával van dolgom, hiszen tehetsége és szorgalma révén megadatott neki, hogy tanult mesterségén, az építészetén túl, vagy éppen annak keretei között mindenféle művészeti ágakban, műfajokban próbára tegye képességeit: rajzolt grafikát, reklámot, könyvdíszet, tervezett díszletet, textilt, kerámiát és bútort, belső tereket és házakat.

5. Amennyiben egy mondatban kellene összefoglalni Kozma Lajos jelentőségét a magyar építészetben, hogyan szólna?

Kozmát meghatározó művésznek vélem, hiszen éppen az imént említett sokoldalúsága és igényessége miatt rengeteg követője akadt és még azok is nagyra becsülték és mesterként tartották számon, akik nem teljesen egy „hullámhosszon” vagy ízlés mentén alkottak vele.

6. Véleménye szerint, mi az oka annak, hogy Kozma 1920-as éveinek építésze nem ismert olyan módon, mint a modern korszaka?

Kozma ezekben az években keveset dolgozott építéssként – a dolgozatban tárgyaltakon felül alig van számottevő épülete. Sokkal inkább lekötötték grafikusai, illetve lakberendezői-bútortervezői megbízásai, amivel egyébként megalapozta hírnevét és népszerűségét. Az említett házak is építészetileg inkább Kozma „dekoratív túlkapásai” miatt érdekesek, semmint valós építészeti értékeik vagy újszerűségük miatt. Olyan érzésem van ezekkel a házakkal kapcsolatban, mintha a belsőben kialakított és valóban elég egyéni „kozmasságot”, mint egy mintás zoknit, ráhúzta volna a homlokzatokra. Ezt valószínűleg a kortársak is érzékelték és sokkal nagyobb figyelmet szenteltek Kozma enteriőrjeinek, mint a házaknak, mint építészeti alkotásoknak, ezért kisebb publicitást kaptak.

7. Mit nevezne „Kozma-barokknak”?

A korszakban valamiféle új historizmusként tetten érhető neobarokk formakincs ismerősen, biztonságosan elegáns stílusközeget nyújtott a felső/középosztály számára. Az építészeknek és iparosoknak „csuklójukban volt” mindez, stúdiumaik során erős kiképzést kaptak a különböző történeti stílusokban való megnyilvánuláshoz. Kozma azért lett érdekes és izgalmas, mert ezeket az ismerős dolgokat tudta kifecskéztetni, vagy túldimenzionált formákkal, harsány színekkel átértelmezni. Mindez tökéletes, minőségi kivitelezéssel párosítva már elegendő volt ahhoz, hogy megrendelői a „nem szokványos”, vagy „nem mindennapi” jóleső érzésével teljenek el. Kozma efféle munkáit szemlélve – leginkább bútorait, de pl. a Kner házat is - mindig az jut eszembe, hogy valamiféle karikatúrái a historikus formáknak. Bár állítólag nem volt különösebben vicces, vagy szórakoztató ember, a rajzasztalán mindig mókázott: játszott színekkel, vonalakkal, formákkal. Még akkor is, amikor már „modern korszakát élte” és már nem volt ildomos lendületes vonalakkal, arannyal-ezüsttel kápráztatni, akkor is megtalálta a játék terepét: helyiségek toligálása az alaprajzon, trükkös elrejtések, vagány, modern anyagok stb.

8. Ön szerint a művész e korszaka tévelygésnek tekinthető-e, ha azt mai szemmel vizsgáljuk a későbbi modern korszakához viszonyítva?

Semmit nem lehet tévelygésnek tekinteni. Kozma egy nagyon tehetséges ember volt, nem egy kimondottan autonóm művésztípus, hanem egy „mesterember” aki a piacról élt. Haladt a korrallal, rugalmasan alkalmazkodott az aktuális divatokhoz és megrendelői kívánalmakhoz. Mikor a modernizmus első látványosabb eredményei eljutottak Magyarországra, ő is szagot fogott és hatásosan és nagy hozzáértéssel váltott.

9. A népies múlt, és a „Fiatalok hatása” mennyire érezhető e korszakában?

Kozma maga több ízben bevallotta, hogy nagy örömét leli a népművészeti motívumkincs felhasználásában. Ez hozott családi örökség is és - értelemszerűen - kötődik a műegyetemi tapasztalatokhoz. „Rajzos” beállítottságánál fogva élvezettel alkalmazta a népi motívumok lendületét, ritmusát, színeit –ebben a korszakban is, bár talán nem olyan nyilvánvalóan, vagy feltűnően, mint a 10-es években.

10. Mik azok az elemek, motívumok (ha vannak Ön szerint) amik egyértelművé teszik egy épületről, hogy Kozma Lajos a tervezője?

A modern épületei esetében van egy elég karakteres „eszköztár”, amit majd minden házánál elsütött. A korábbiaknál ez a készlet nem olyan jól körülhatárolható, mégis van, - mondjuk így - a „vonalvezetésben” ami elég jól megfogható és kozmásnak nyilvánítható. Mindemellett rengeteg követője, utánzója volt – bár ez az épületek esetében kevésbé érvényes – ezért óvatosnak kell lenni. Magam sem nyilvánítok semmit - holott már elég nagy tapasztalat áll mögöttem – Kozmának, amíg nincs a kezemben egy erre vonatkozó terv, vagy egyéb dokumentum.

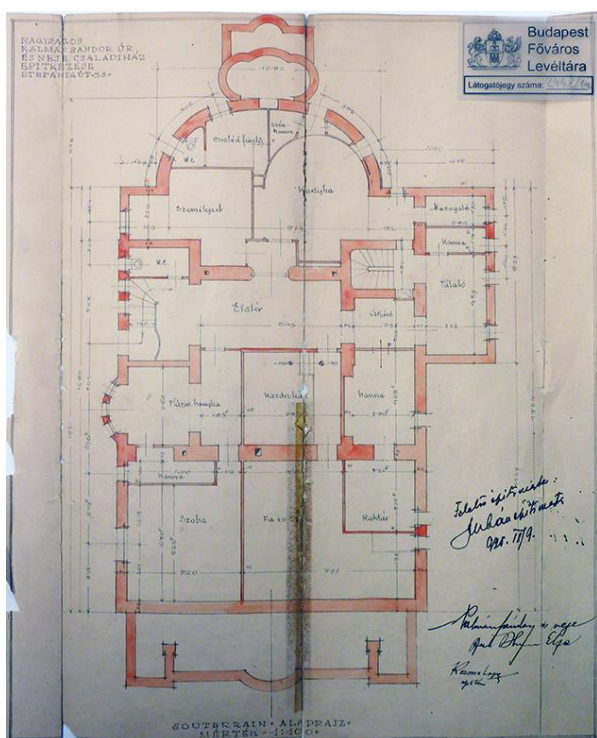
11. Szakmai szemmél nézve, a bemutatott épületek közül melyiket ismeri el, tetszik Önnek legjobban és miért?

Mivel én alapvetően bútorokkal és enteriőrökkel foglalkozom, ezért inkább azt értékelem, ami ilyen szempontból érdekes. A Stefánia úti ház kívülről elég jellegtelen, de elég nagyszabású, igényes és izgalmas belsővel rendelkezett – így erre szavazok.

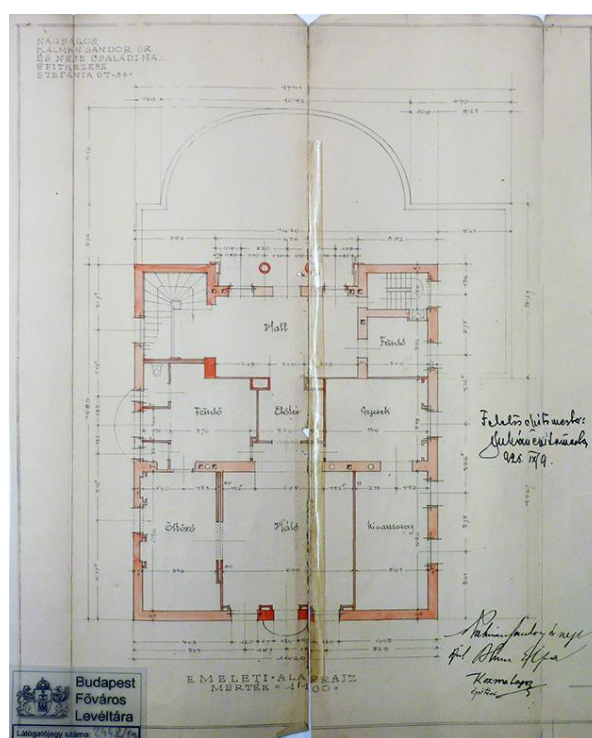
4. számú melléklet – A bemutatott épületek fotó- és tervdokumentációja

1924-1925 – Kálmán Sándor villája, Budapest XIV., Stefánia út 65.

Az épület terveit Budapest Főváros Levéltára biztosította számunkra. Az archív kép Koós Judith: „Kozma Lajos munkássága” című könyvében található.⁹⁷ A házról készült mai fényképek saját készítésűek. Az eredeti enteriőrök a „Neue Werkkunst” 1926-ban megjelenő, VII.⁹⁸ kötetében jelentek meg, továbbá az „Innendekoration” folyóirat is publikálta néhányukat.⁹⁹

29. sz. kép

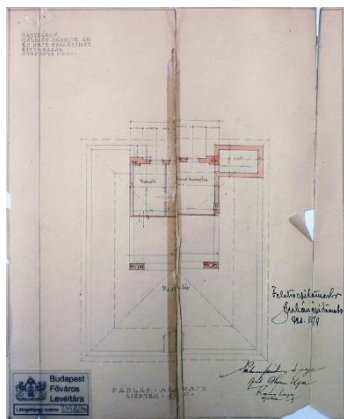

30. sz. kép

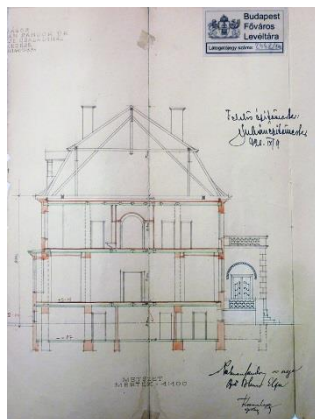
⁹⁷ Koós Judith: Kozma Lajos munkássága. Grafika Iparművészet Építészet. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975. 190. oldal

⁹⁸ Möbel und Raumkunst von Ludwig Kozma. Neue Werkkunst VII., Friedrich Ernst Hübsch Verlag, Leipzig und Wien, 1926.

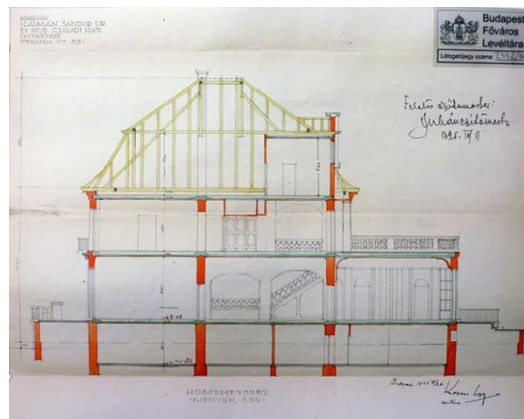
⁹⁹ Innendekoration, 1925. 9. szám, 324-325. oldal

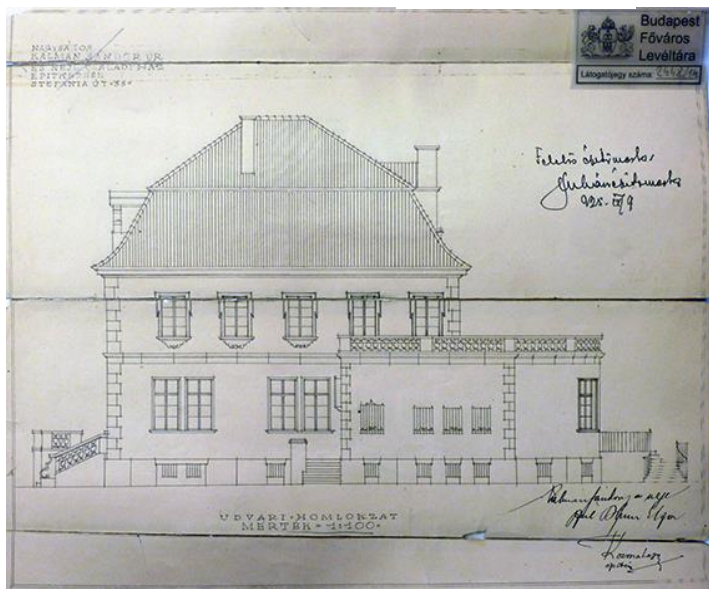
31. sz. kép

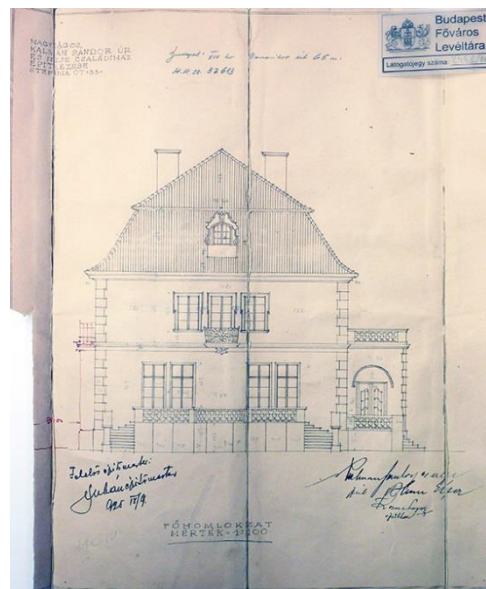
32. sz. kép

33. sz. kép

34. sz. kép

35. sz. kép

36. sz. kép

37. sz. kép

38. sz. kép

39. sz. kép

40. sz. kép

42. sz. kép

43. sz. kép

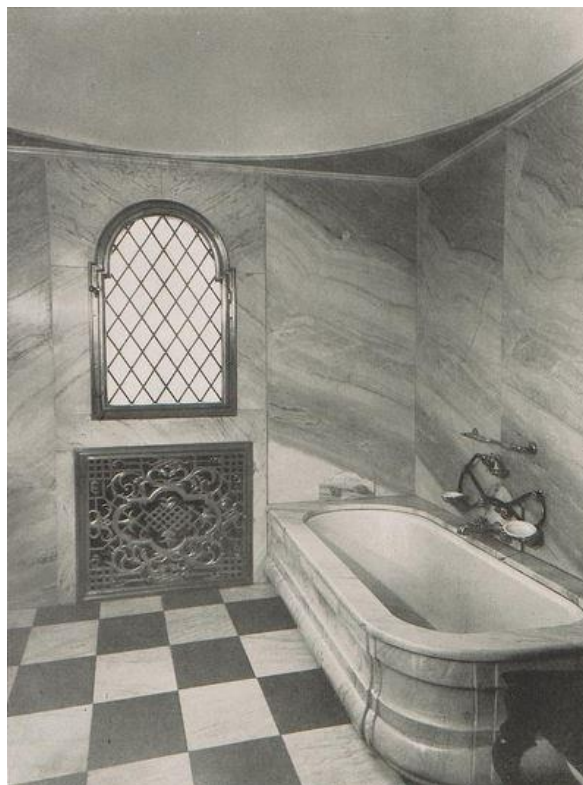
44. sz. kép

45. sz. kép

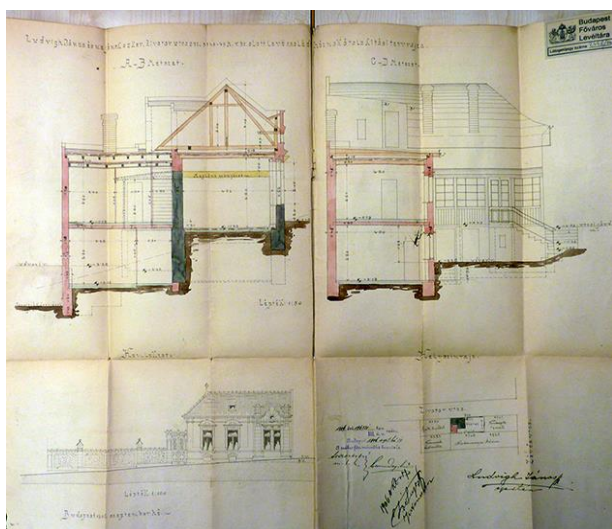
46. sz. kép

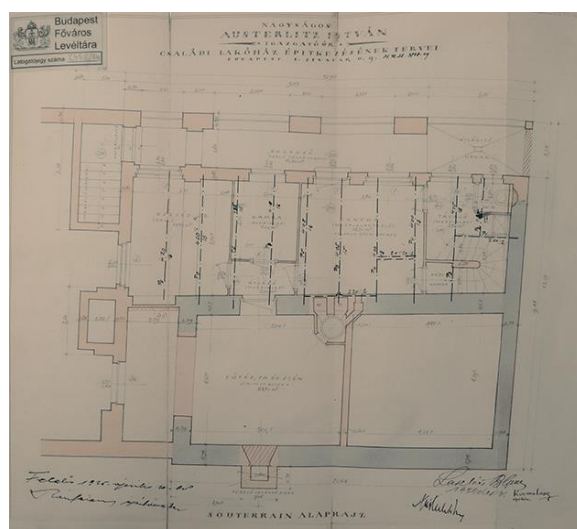
47. sz. kép

1924-1925 – Austerlitz István, tőzsde-ügynök háza, Budapest II., Zivatar u. 9.

A 48. számú képen szereplő, Kozma átépítése előtti eredeti épület tervét és a Kozma Lajos által áttervezett épület terveit Budapest Főváros Levéltára biztosította számunkra. Az 54-es számú archív kép a Beke-Varga¹⁰⁰ szerzőpáros könyvéből, az 59-es számú pedig Pamer Nóra könyvéből¹⁰¹ származik. A házról készült mai fényképek saját készítésűek.

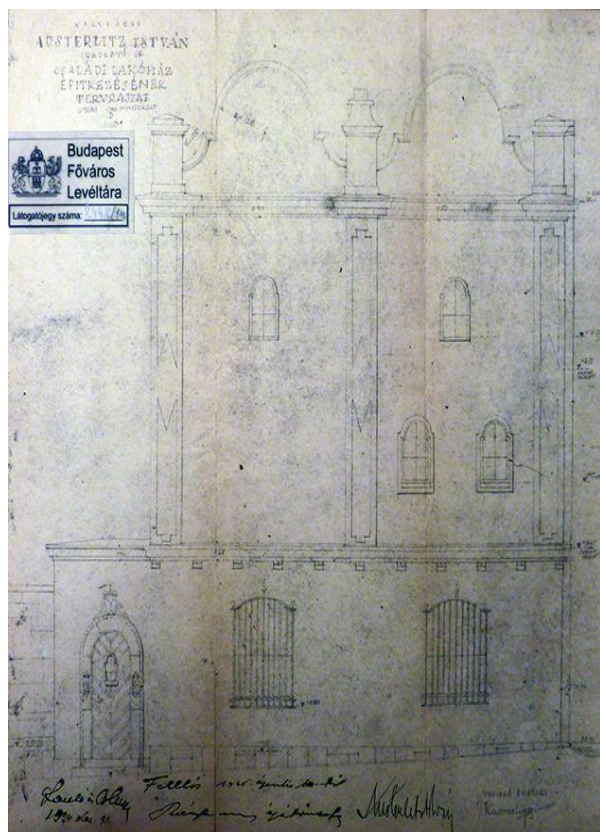
48. sz. kép

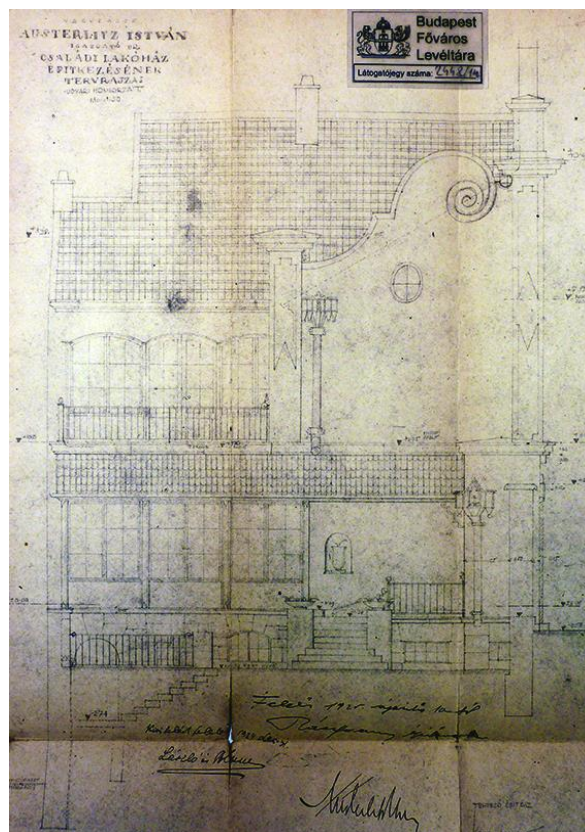
49. sz. kép

¹⁰⁰ Beke László – Varga Zsuzsa: Kozma Lajos. Akadémia Kiadó, Budapest, 1968. 42. oldal

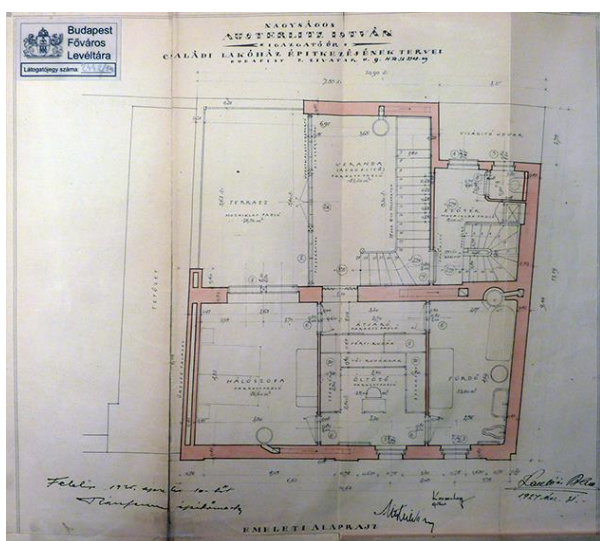
¹⁰¹ Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. TERC Kft, Budapest, 2001. 26. oldal

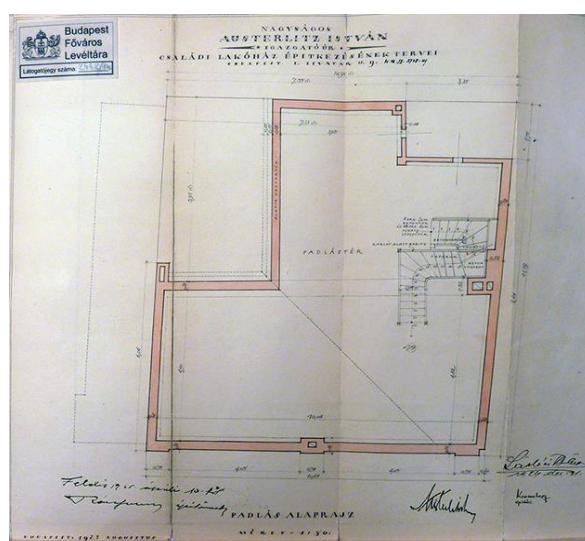
50. sz. kép

51. sz. kép

52. sz. kép

53. sz. kép

54. sz. kép

55. sz. kép

56. sz. kép

57. sz. kép

58. sz. kép

59. sz. kép

60. sz. kép

61. sz. kép

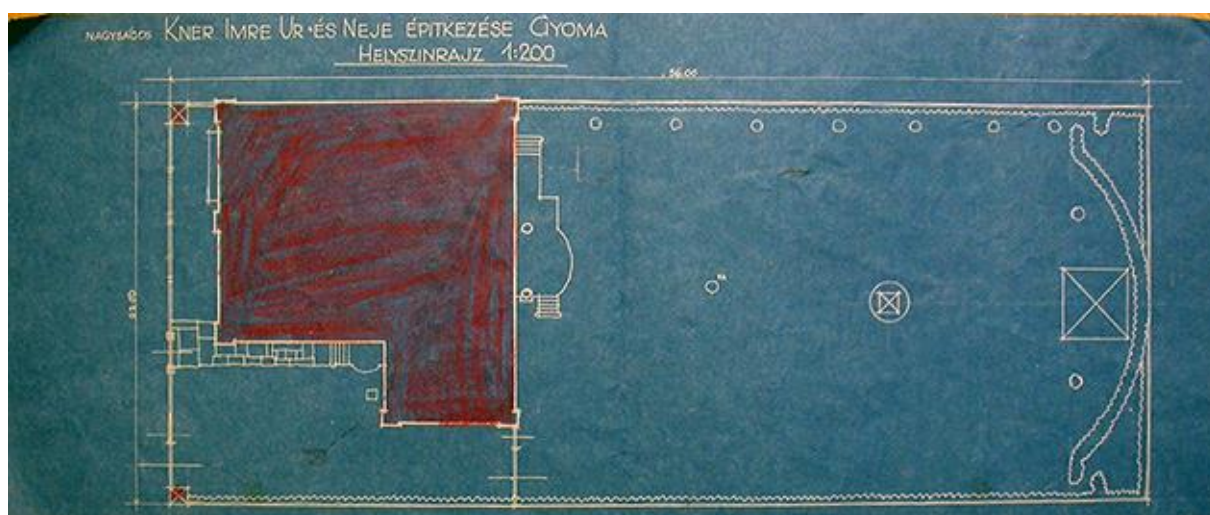
62. sz. kép

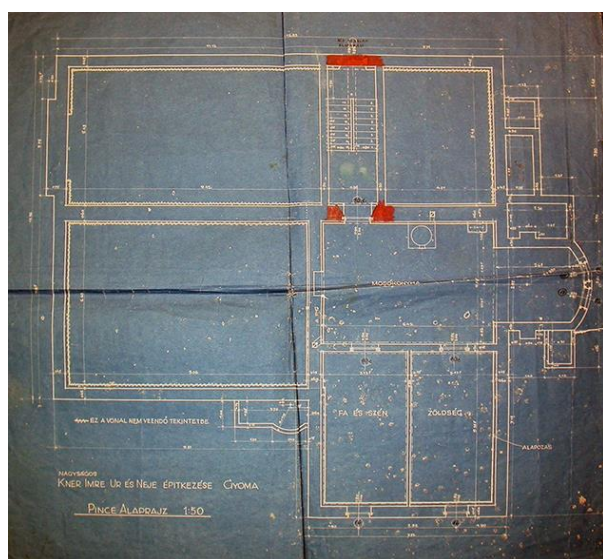
63. sz. kép

1925 – Kner-villa, Gyomaendrőd, Kossuth Lajos utca 16.

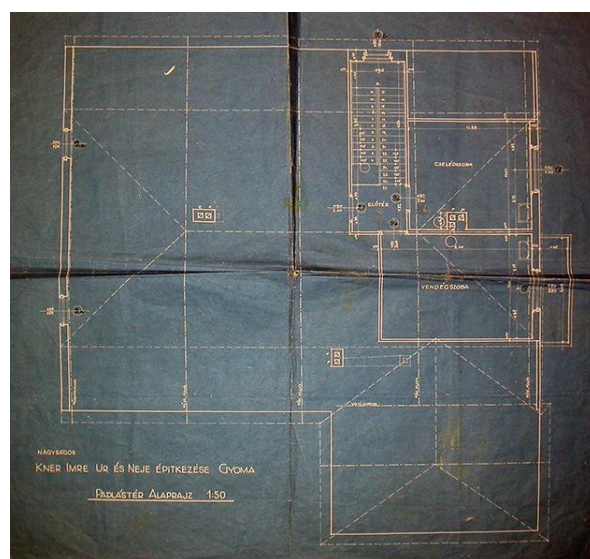
A házról bemutatott teljes anyag a gyomai Kner Nyomdai Múzeum gyűjteményében található.

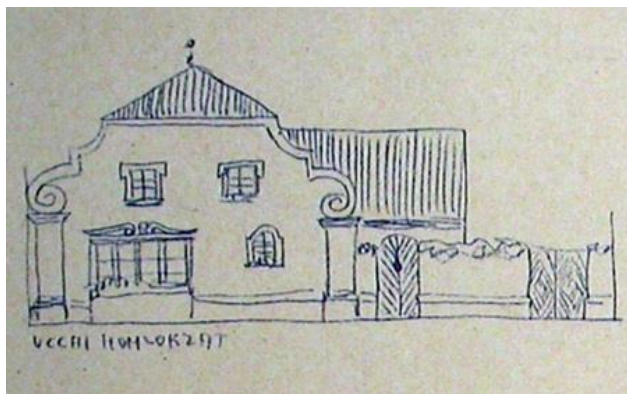
64. sz. kép

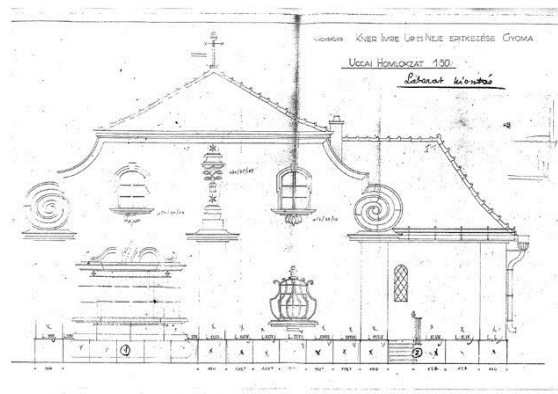
65. sz. kép

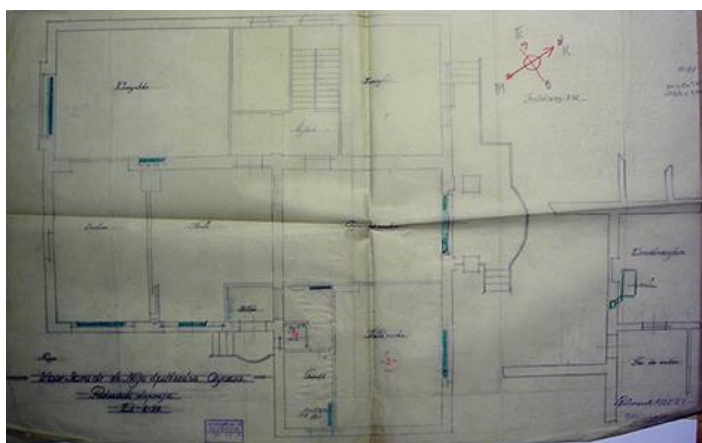
66. sz. kép

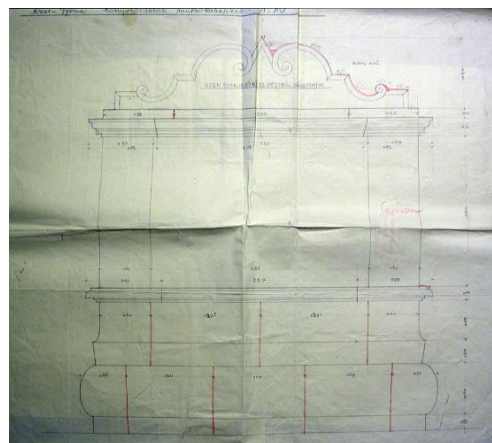
67. sz. kép

68. sz. kép

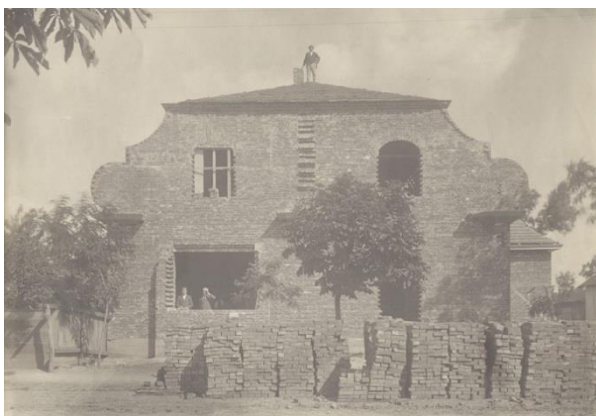
69. sz. kép

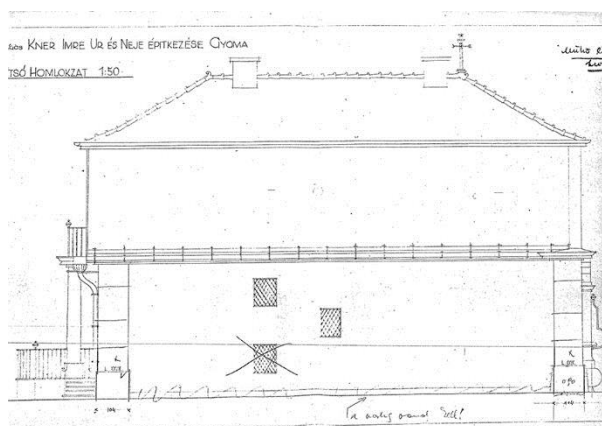
70. sz. kép

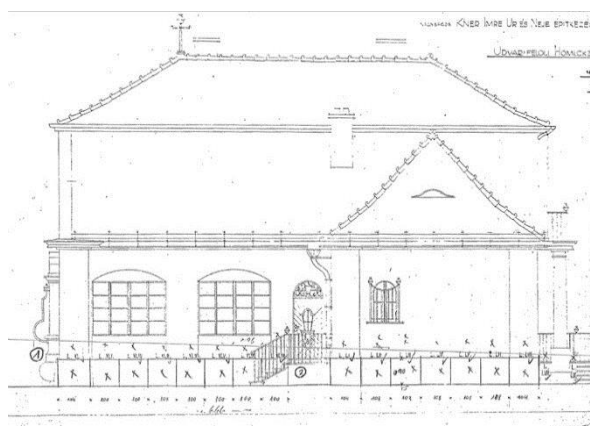
71. sz. kép

72. sz. kép

73. sz. kép

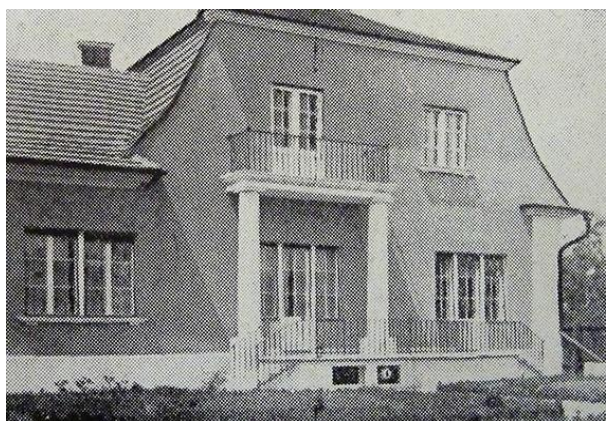
74. sz. kép

75. sz. kép

76. sz. kép

77. sz. kép

78. sz. kép

79. sz. kép

80. sz. kép

81. sz. kép

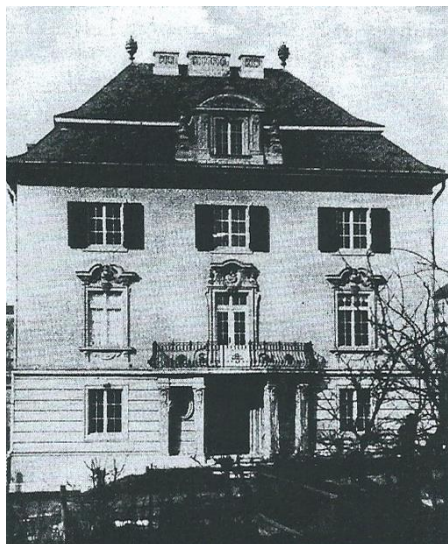
82. sz. kép

83. sz. kép

1928-1929 – Wälder Gyula villája, Budapest XI., Himfy utca 9.

Az épületet bemutató archív kép Ferkai András¹⁰² könyvében található. A házról készült mai fényképek saját készítésűek.

84. sz. kép

85. sz. kép

86. sz. kép

87. sz. kép

¹⁰² Ferkai András: Buda építészete a két világháború között. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest, 1995. 190. oldal

88. sz. kép

89. sz. kép

90. sz. kép

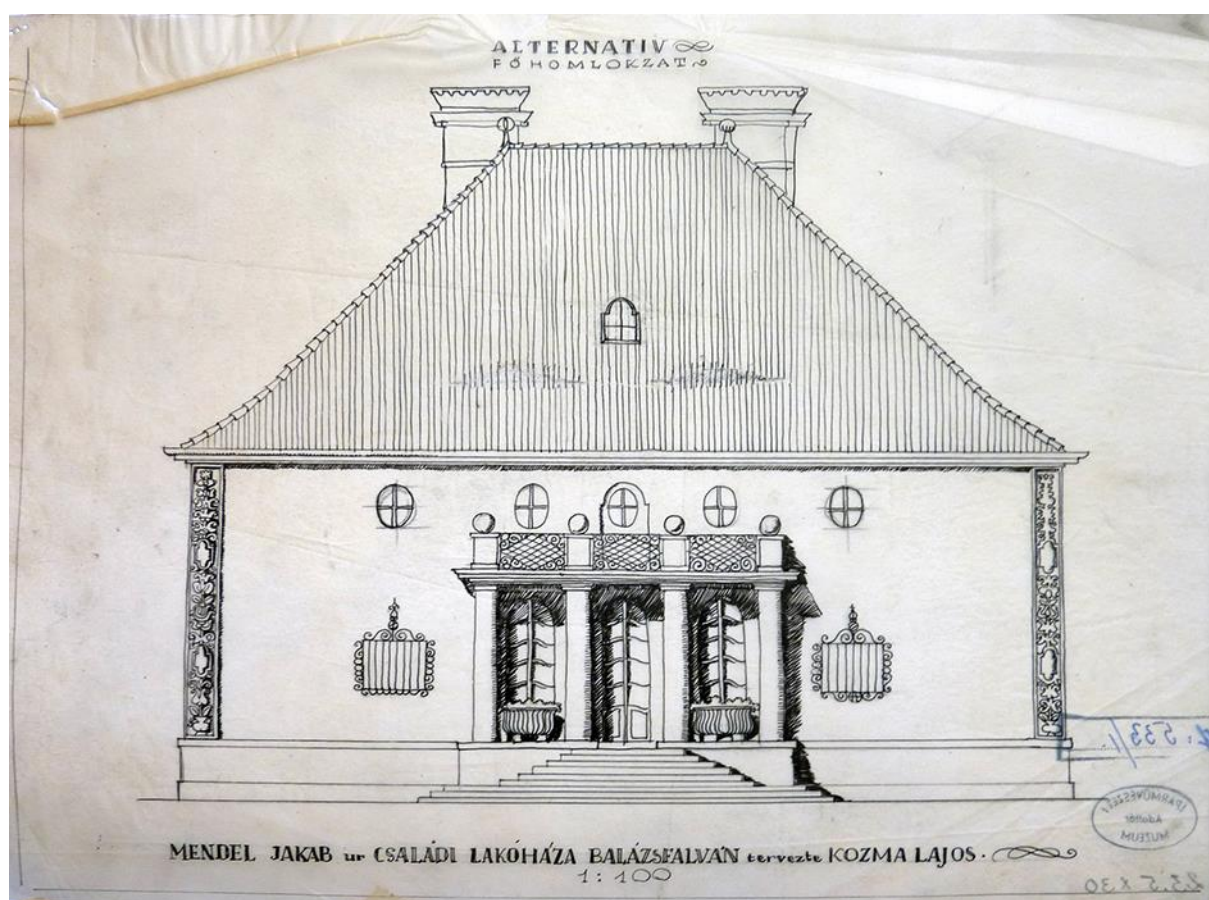

91. sz. kép

5. számú melléklet – A „Kozma-barokk” további épületei

Kozma Lajos, sajátos stílusának kialakítása során nem csak családi házakat és villákat tervezett. E hosszú időszak alatt, - melynek elején még jellemzőbbek voltak a népi vonások – több épülete is megépült és átalakításokban is részt vett. Továbbá feltételezhető, hogy a mai napig nem ismerjük egyes épületeit, megvalósulatlan terveit. A folyamatosan fejlődő, hagyományokat tisztelő, ám art decoba hajló „Kozma-barokk” további ismert produktumait szeretnénk felsorolás szinten megemlíteni e mellékletben.

1914 - Mendel Jakab családi háza, Balázsfalva (A teljes belsőt és a kertet is Kozma tervezi.)

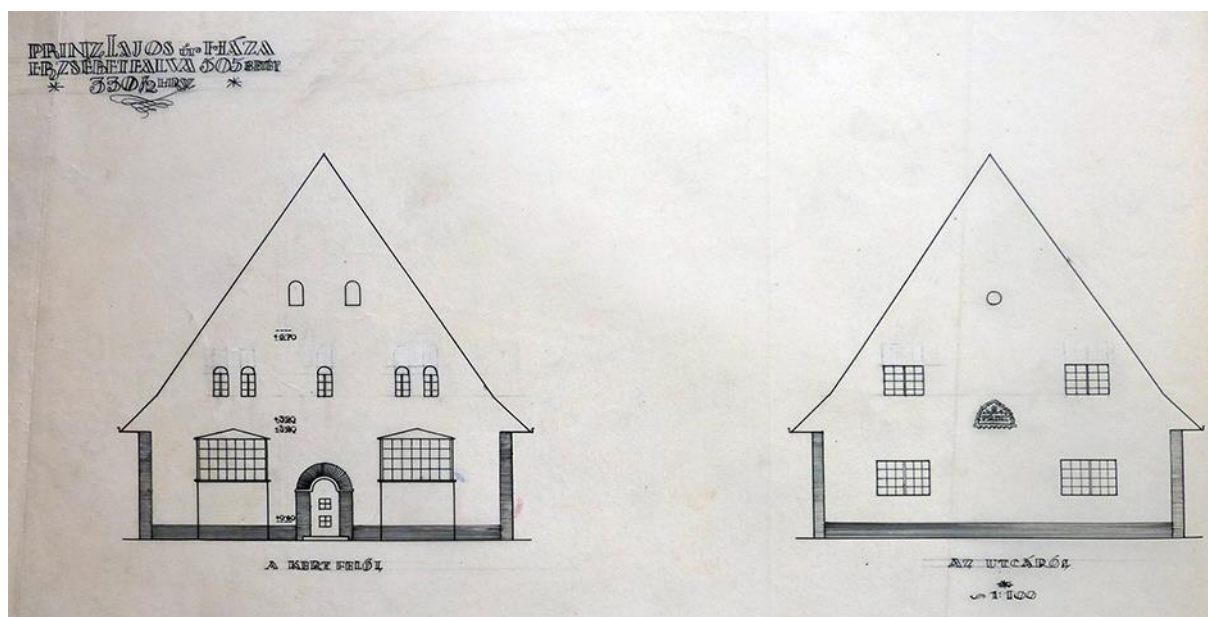

92. sz. kép

Készítette: A szerzők¹⁰³

¹⁰³ Iparművészeti Múzeum Adattára, Kozma-hagyaték, IM Itsz.: KRTF-532/1-2

1914 – Princz Lajos családi otthona, Erzsébetfalva

93. sz. kép

Készítette: A szerzők¹⁰⁴

1923 - Babochay-villa (átépítés), Budapest VI., Andrássy út 129.

94. sz. kép

Készítette: A szerzők

¹⁰⁴ Iparművészeti Múzeum Adattára, Kozma-hagyaték, IM Itsz.: KRTF-533/1-3

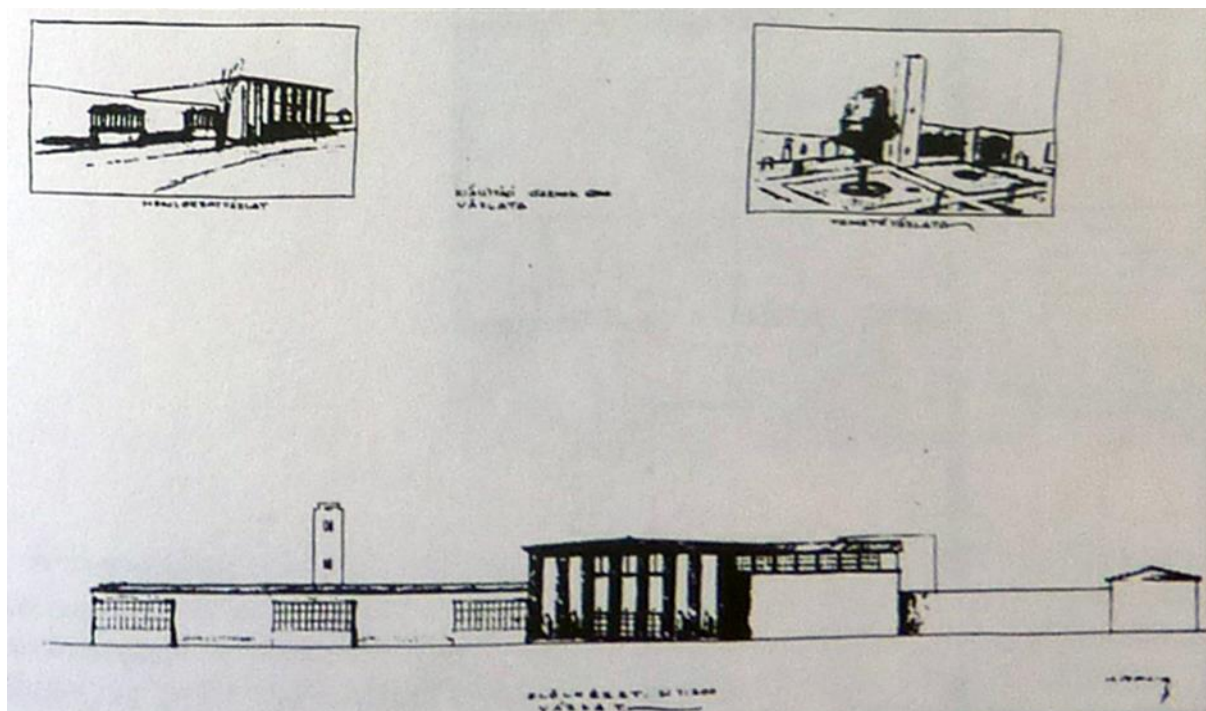
1924 - 1929 Zsinagóga és iskola, Kassa

95. sz. kép
Készítette: Ismeretlen¹⁰⁵

¹⁰⁵ <http://epiteszforum.hu/galeria/a-foutcan-tul-kassa-epiteszetenek-kis-tukre/95254>, Letöltés ideje: 2014.11.06

1925 – Kovács Testvérek festőcég pavilonja, Iparcsarnoki Kiállítás

96. sz. kép

Készítette: A szerzők¹⁰⁶

¹⁰⁶ Koós Judith: Kozma Lajos munkássága. Grafika Iparművészet Építészet. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975. 187. oldal

1927 – lakóház, Budapest XIV., Stefánia u. 63/c

97. sz. kép
Készítette: A szerzők

IRODALOMJEGYZÉK

Alexander Koch: 1000 Ideen zur Künstlerischen Ausgestaltung der Wohnung. Verlagsanstalt Alexander Koch, Darmstadt, 1926.

Alexander Koch: Einzeilmöbel und neuzeitliche Raumkunst. Verlagsanstalt Alexander Koch, Darmstadt, 1930.

Art deco és modernizmus, Lakásművészet Magyarországon 1920-1940. Kiállítási katalógus, Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2012.

Beke László – Varga Zsuzsa: Kozma Lajos. Akadémia Kiadó, Budapest, 1968.

Branczik Márta, Ferkai András, Hajdú Virág, Molnos Attila, Oláh Éva: Pest építésze a két világháború között. Modern Építészetért Építészettörténeti és Műemlékvédelmi Kht., Budapest, 2001.

Dokumentumok a Magyar Iparművészeti Főiskola életéből 1945-1983. Magyar Iparművészeti Főiskola, 1983.

Ferkai András: Buda építésze a két világháború között. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest, 1995.

Horányi Éva: Kozma Lajos modern épületei. TERC Kft., Budapest, 2006.

Kiss Éva: Kozma Lajos belsőépítészeti munkái. In: Kozma Lajos, az iparművész (1884-1948). Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1994.

Koós Judith: Kozma Lajos munkássága. Grafika Iparművészet Építészet. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975.

Kozma Lajos szignetkönyve. Kner Izidor kiadása, Gyoma, 1925.

Kozma Lajos, az iparművész (1884-1948). Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1994.

Kozma Lajos: Az új ház. Corvina Kiadó, Budapest, 1978.

Kozma Lajos: Das Neue Haus. Verlag Dr. H. Girsberger, Zürich, 1941.

Malatyinszki József: Egy évszázad mezsgyéjén. Kner Nyomda, Gyoma, 1982.

Möbel und Raumkunst von Ludwig Kozma. Neue Werkkunst VII., Friedrich Ernst Hübsch Verlag, Leipzig und Wien, 1926.

Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. TERC Kft, Budapest, 2001.

Petőcz Károly: Kner Nyomdaipari Múzeum. Kner Nyomda, Gyoma, 1970.

Puhl Antal, Ferkai András, Maróty Katalin, Masznyik Csaba, Szalai András: Magyarország híres villái. FOIBOS BOHEMIA o.p.s. Prague, 2013.

Pusztai László: Kozma Lajos (1884 – 1948) építész emlékkiállítása. O.M.F. Magyar Építészeti Múzeuma, Székesfehérvár, 1984-1985.

Szekfü Gyula: Három nemzedék, és ami utána következik. Kir. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934.

Vadas József: A magyar art deco. Corvina Kiadó Kft., Budapest, 2005.

Vadas József: Art Deco. Geopen Könyvkiadó, Budapest, 2004.

Vitéz Miklós: Budapesti Műhely Katalógus. Budapest, 1913.

Folyóiratok:

Bortnyik Sándor, Kozma Lajos: Technika és művészet. In: Tér és Forma, 1930. 3. évfolyam

Dr. Bierbauer Virgil: A kassai templom – Kozma Lajos műve. In: Tér és Forma, 1929. 9. szám

Elek Artúr: Kozma Lajos bútorai és intérieurjei. In: Nyugat, Képzőművészeti figyelő, 1927. 2. szám

Háy Gyula: Kozma Lajos, ahogy ma látjuk. In: Tér és Forma, 1929.

Háy Gyula: Kozma Lajos. In: Nyugat, 1929. 12. szám

Kállai Ernő: Kozma Lajos. In: Nyugat, 1926. 6. szám

Kéki Béla: Kner nyomda és a magyar könyvművészet. In: Magyar Grafika, Felelős kiadó: Lengyel Lajos, Budapest, 1957. 3-4. szám melléklete

Komor András: Kozma Lajos. In: Magyar Iparművészet, 1927. 23. szám

Komor János: Templomépítészet. In: Tér és forma, 1928. 1. szám

Kozma Lajos: A magyar tradícióról. In: Magyar Iparművészet, 1926. 1. szám

Kozma Lajos: A magyar tradícióról. In: Magyar Iparművészet, 1926. 2. szám

Kozma Lajos: A mai térhatásról. In: Tér és Forma, 1930. 3. évfolyam

Kozma Lajos: Az építészeti kritikáról. In: Tér és Forma, 1929. 10. szám

Möbel und Raumkunst von Ludwig Kozma. In: Neue Werkkunst VII., Friedrich Ernst Hübsch Verlag, Leipzig und Wien, 1926.

További segítségül szolgált:

A bútor folyóirat

Innendekoration folyóirat: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/innendekoration>

www.mvkkvar.hu/kiallitas/kozmalajos.php